

**ÚRSKURÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR**

mál nr. 5/2004

Grafningur

31. maí 2006

1.	ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD	3
2.	MÁLSMEDFERÐ	4
2.1.	Hlutverk og skipan óbyggðanefndar	4
2.2.	Sveitarfélög í Gullbringu- og Kjósarsýslum og sunnanverðri Árnessýslu tekin til meðferðar... 4	4
2.3.	Lýstar kröfur og kynning	5
2.4.	Mál nr. 5/2004, Grafningur	6
3.	KRÖFUGERÐ	8
3.1.	Kröfur íslenska ríkisins	8
3.2.	Kröfur Grímsnes- og Grafningsshrepps fyrir eigin hönd og fyrir hönd eigenda tiltekinna jarða í Grímsnes- og Grafningsshreppi vegna Grafningsafréttar	8
3.3.	Kröfur Orkuveitu Reykjavíkur sem eiganda Ölfusvatns og hluta Hagavíkur	9
3.4.	Kröfur Landsnets hf.	9
4.	GÖGN OG GAGNAÖFLUN	10
4.1.	Inngangur	10
4.2.	Rannsóknarskylda óbyggðanefndar	10
4.3.	Vettvangsferð.....	11
4.4.	Skýrslutökur	12
5.	SAGA JARÐA OG AFRÉTTAR	12
5.1.	Landnám	12
5.2.	Takmörk Þingvallasveitar og Grafnings	13
5.3.	Stúflisdalur og hjáleigurnar Selkot og Fellsendi [Fjallsendi].....	18
5.4.	Heiðarbær.....	23
5.5.	Nesjar	25
5.6.	Nesjavellir	28
5.7.	Ölfusvatn og hjáleigurnar Hagavík og Krókur.....	29
5.8.	Þingvalla- og Grafningsafréttir	35
6.	NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR	41
6.1.	Inngangur	41
6.2.	Landnám	43
6.3.	Ölfusvatn og hjáleigurnar Hagavík og Krókur.....	44
6.4.	Grafningsafréttur	46
6.5.	Landsnet hf.	53
6.6.	Um málskostnað.....	54
7.	ÚRSKURÐARORÐ	55

VIÐAUKI

Almennar niðurstöður óbyggðanefndar.

FYLGISKJÖL

I. Kort.

II. Aðila- og eigendaskrá.

III. Skjalaskrá.

1. ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Ár 2006, miðvikudaginn 31. maí, er í óbyggðanefnd, sem starfar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, sbr. lög nr. 65/2000 og 7/2006, tekið fyrir málið

**nr. 5/2004, Grafningur,
hvort og þá hvaða land teljist til þjóðlendna,
hver séu mörk þjóðlendu við eignarland,
hvaða hluti þjóðlendu sé nýttur sem afréttur
og hver séu eignarréttindi innan þjóðlendu,**

og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Kristján Torfason, formaður óbyggðanefndar, og nefndarmennirnir Karl Axelsson og Benedikt Bogason.

Aðilar málsins eru:¹

Fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendu.

(Ólafur Sigurgeirsson hrl. og Skarphéðinn Þórisson hrl.).

Orkuveita Reykjavíkur vegna hluta jarðarinnar Hagavíkur (Hagavíkurlauga I-II), Ölfusvatns og Nesjavalla.

(Hjörleifur B. Kvaran hrl.)

Sveitarfélagið Grímsnes- og Grafningshreppur og tiltekna jarðir í Grímsnes- og Grafningshreppi vegna Grafningsafréttar.

(Óskar Sigurðsson hrl.)

Landsnet hf.

(Þórður Bogason hdl.)

¹ Sjá nánar í fylgiskjali nr. II (aðilaskrá).

2. MÁLSMEÐFERÐ

2.1. Hlutverk og skipan óbyggðanefndar

Þann 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, sbr. einnig lög um breytingar á þeim, nr. 65/2000 og 7/2005. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk, skv. 7. gr.:

- a) Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b) Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c) Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka þjóðlendulaga, nr. 58/1998, og úrskurðir óbyggðanefndar, fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

Þann 2. september 1998 skipaði forsætisráðherra Kristján Torfason dómstjóra, formann óbyggðanefndar, og aðra nefndarmenn Karl Axelsson hæstaréttarlögmann, varaformann, og Allan V. Magnússon héraðsdómara. Varamenn voru skipuð Halldór Jónsson héraðsdómslögmaður, Ragnheiður Bragadóttir héraðsdómari og Þorgeir Örlygsson prófessor. Þorgeiri Örlygssyni var veitt lausn að eigin ósk frá og með 1. janúar 2003 og Benedikt Bogason héraðsdómari þá skipaður varamaður í hans stað.

2.2. Sveitarfélög í Gullbringu- og Kjósarsýslum og sunnanverðri Árnassýslu tekin til meðferðar

Með bréfi, dagsettu 27. október 2003, tilkynnti óbyggðanefnd fjármálaráðherra þá ákvörðun sína að taka til meðferðar landsvæði sem tekur yfir sveitarfélög í Gullbringu- og Kjósarsýslum, auk þess hluta Árnassýslu sem óbyggðanefnd hefur ekki þegar tekið afstöðu til, sbr. 8. gr. og 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Svæði þetta, sem er hið fjórða sem kemur til umfjöllunar hjá óbyggðanefnd, var nánar tiltekið afmarkað til norðurs af mörkum Kjósarhrepps og Hvalfjarðarstrandarhrepps, sem fylgja suðurmörkum jarðarinnar Stóra-Botns í Hvalfjarðarstrandarhreppi, en þau byrja við Botnsvog og enda í Háu-Súlu, og þegar austar dregur af suðurmörkum þeirra jarða sem óbyggðanefnd tók afstöðu til í málum á svæði 1 (nr. 1-7/2000, varðandi uppsveitir Árnassýslu). Að austan afmarkast svæðið af Þjórsá, en að sunnan og vestan af hafi, allt norður að fyrrgreindum suðurmörkum Stóra-Botns í Hvalfjarðarstrandarhreppi.² Fjármálaráðherra var veittur frestur til 28. janúar 2004 til að lýsa kröfum um þjóðlendur á þessu svæði, sbr. 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, væri um slíkar kröfur að ræða.

² Sjá einnig fylgiskjal nr. I (kort).

Sýslumönnum og fyrirsvarsmönnum sveitarfélaga á svæðinu, þ.e. Reykjanesbæjar, Grindavíkurbæjar, Sandgerðisbæjar, Gerðahrepps, Vatnsleysustrandarhrepps, Hafnarfjarðarkaupstaðar, Garðabæjar, Bessastaðahrepps, Kópavogsbæjar, Reykjavíkurborgar, Seltjarnarneskaupstaðar, Mosfellsbæjar, Kjósahrepps, Grímsnes- og Grafningshrepps, Ölfuss, Hveragerðisbæjar, Bláskógabyggðar, Hrunamannahrepps, Skeiða- og Gnúpverjahrepps, Villingaholtshrepps, Hraungerðishrepps, Gaulverjabæjarhrepps og Árborgar, auk Bændasamtaka Íslands, Sambands sveitarfélaga á Suðurnesjum, Samtaka sveitarfélaga á höfuðborgarsvæðinu og Samtaka sunnlenskra sveitarfélaga, var tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar og gerð grein fyrir framhaldinu. Frestur fjármálaráðherra var síðar framlengdur til 20. febrúar 2004, og með því orðið við rökstuddri beiðni ráðuneytisins.

2.3. Lýstar kröfur og kynning

Kröfulýsingar fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins um þjóðlendur á Suðvesturlandi bárust 20. febrúar 2004. Óbyggðanefnd birti tilkynningu um meðferð á framangreindu svæði og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 3. mars 2004, Fréttablaðinu 4. mars og Morgunblaðinu 7. mars, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði sem félli innan kröfusvæðis ríkisins að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 3. júní 2004. Þá var tekið fram að málsmeðferð óbyggðanefndar einskorðaðist ekki við kröfur aðila heldur bæri nefndin einnig sjálfstæða rannsóknarskyldu. Til þess gæti því komið að tekin yrðu til athugunar svæði utan við kröfulýsingu fjármálaráðherra.

Óbyggðanefnd lét þinglýsa yfirlýsingu um málsmeðferð nefndarinnar og kröfugerð fjármálaráðherra á þær fasteignir sem kröfugerðin snertir og sem skráðar eru í þinglýsingabókum sýslumanna í Keflavík, Hafnarfirði, Kópavogi, Reykjavík og á Selfossi, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Kröfur fjármálaráðherra voru gerðar aðgengilegar almenningi á skrifstofum sýslumanna í Keflavík, Hafnarfirði, Kópavogi, Reykjavík og á Selfossi, auk sveitarfélaga á kröfusvæðum og heimasíðu óbyggðanefndar. Þá var málið kynnt fyrirvarsmönnum aðliggjandi sveitarfélaga og sýslumönnum í þeim umdæmum, auk fjölmiðla.

Frestur annarra til að lýsa kröfum á kröfusvæði ríkisins var framlengdur lítilliga í þeim tilvikum að leitað var eftir slíku með rökstuddum hætti og bárust síðustu kröfulýsingar í lok júní 2004.

Gefið var út yfirlit yfir allar lýstar kröfur og þær færðar inn á uppdrátt. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofum sýslumanna í Keflavík, Hafnarfirði, Kópavogi, Reykjavík og á Selfossi, frá 1. júlí til 3. ágúst 2004, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998. Athugasemdafrestur var til 10. ágúst 2004. Framangreind kynningargögn voru jafnframt aðgengileg á skrifstofum viðkomandi

sveitarfélaga, skrifstofu óbyggðanefndar og heimasíðu óbyggðanefndar. Vakin var athygli á kynningunni í fjölmiðlum.

Engar athugasemdir bárust fyrir lok athugasemdafrests en eftir þann tíma hafa aðilar gert nokkrar breytingar á kröfum sínum og jafnframt hafa komið fram nýjar kröfur. Óbyggðanefnd hefur vakið athygli málsaðila á augljósu misræmi eða villum í málalíbúnaði og haft frumkvæði að því að kanna hvort aðilar sem kunna að telja til eignarréttinda á kröfusvæði íslenska ríkisins vilji lýsa kröfum sínum, sbr. 2. mgr. 13. gr. laga nr. 58/1998.

Fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins lagði fram kröfulýsingar um þjóðlendur á svæðinu í 7 hlutum og 4 kröfulýsingar vegna jarðeigna ríkisins. Á móti barst 61 kröfulýsing ýmissa aðila, auk krafna Landsnets hf. Kröfulýsingar þessar taka til 122 tilgreindra jarða, jarðahluta eða annarra landsvæða á Suðvesturlandi, stundum sameiginlega.

2.4. Mál nr. 5/2004, Grafningur

Í ágúst 2004 var lögmönnum aðila tilkynnt að óbyggðanefnd hefði ákveðið að skipta þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins niður í sex mál, þ.e. mál nr. 1/2004 Grindavík og Vatsleysuströnd, mál nr. 2/2004 Stór-Reykjavíkursvæðið, mál nr. 3/2004 Kjalarnes, mál nr. 4/2004 Kjós, mál nr. 5/2004 Grafningur og mál nr. 6/2004 Ölfus.

Mál nr. 5/2004, Grafningur, var fyrst tekið fyrir á fundi óbyggðanefndar og forsvarsmanna málsaðila 14. september 2004. Gerð var grein fyrir skipan óbyggðanefndar í málinu og færi gefið á athugasemdum. Engar slíkar komu fram. Lögð voru fram skjöl málsins ásamt skjalaskrá og upplýst um ýmis atriði varðandi gagnaöflun nefndarinnar. Skorað var á lögmenn að fara yfir umrædd atriði af sinni hálfu og gera hið fyrsta athugasemdir ef þeir teldu ástæðu til. Þá var athygli vakin á þinglýsingu athugasemdar um þjóðlendumál á jarðir á ágreiningssvæði, skv. 2. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga, og óskað eftir að lögmenn gerðu umbjóðendum sínum grein fyrir þessu. Jafnframt var óskað eftir því að lögmenn skiluðu umboðum hið fyrsta og gerð grein fyrir mikilvægi þess að lögmenn og óbyggðanefnd ynnu saman að því að þeir sem hagsmuna ættu að gæta gerðust aðilar að málinu. Enn fremur var sérstaklega vakin athygli á ákvæði 17. gr. þjóðlendulaga um samnýtingu á sérfræðiaðstoð o.fl. Þá var því beint til lögmanna að kanna hvort ljúka mætti málinu að einhverju eða öllu leyti með sátt, sbr. 15. gr. þjóðlendulaga. Loks var íslenska ríkinu veittur fjögurra vikna frestur til að skila greinargerð.

Við aðra fyrirtöku málsins, 12. október 2004, var lögð fram greinargerð af hálfu íslenska ríkisins og fleiri gögn. Þá var gerð grein fyrir bréfi Þórðar Bogasonar hdl. fyrir hönd Landsvirkjunar, dags. 4. október 2004, þar sem fram kom að lögmaðurinn myndi ekki sækja fundi nefndarinnar í málinu nema eftir því væri sérstaklega óskað af hálfu nefndarinnar eða hún teldi slíkt nauðsynlegt vegna hagsmunagæslu Landsvirkjunar, sbr. lokamgr. 10. gr., lokamgr. 13. gr. og 17. gr. laga

nr. 58/1998.³ Öðrum málsaðilum var veittur fjögurra vikna frestur til skila á greinargerðum. Við þriðju fyrirtöku málsins, 9. nóvember sama ár, voru greinargerðir þeirra lagðar fram, ásamt fleiri gögnum.

Málið var svo tekið fyrir í fjórða skipti 28. febrúar 2005. Við það tækifæri voru lögð fram frekari gögn og leitast við að upplýsa málið að öðru leyti. Þá var farið yfir dagskrá aðalmeðferðar sem og fyrirkomulag vettvangsferðar.

Aðalmeðferð fór fram dagana 2.-4. mars 2005 og skiptist í forflutning, vettvangsferð, skýrslutökur og munnlegan málflutning. Þeirri fyrirspurn var enn beint til lögmanna hvort þeir teldu unnt að sætta málið að hluta eða öllu leyti, sbr. 1. mgr. 15. gr. Þjóðlendlaga. Lögmenn greindu frá því að þeir hefðu ræðst við en fullar sættir ekki náðst. Að lokinni aðalmeðferð var málið tekið til úrskurðar. Fundað var í salarkynnum Grand Hótel Reykjavík. Þann 24. maí 2005 var haldið til frekari vettvangsskoðunar á hluta svæðisins. Um vettvangsferð og skýrslutökur er fjallað nánar í köflum 4.3.-4.4. og vísast þangað.

Þann 11. maí 2006 var málið endurupptekið og lögð fram ný gögn. Þau höfðu áður verið kynnt lögmönnum og tækifæri gefið til athugasemda. Engar athugasemdir komu fram. Var málið síðan tekið til úrskurðar að nýju.

³ Með bréfi, dags. 21. apríl 2006, tilkynnti Þórður Bogason hdl. að Landsnet hf. hefði tekið við öllum réttindum og skyldum Landsvirkjunar í málum fyrir óbyggðanefnd.

3. KRÖFUGERÐ⁴

3.1. Kröfur íslenska ríkisins

Af hálfu fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins var upphaflega gerð sú krafa að eftirfarandi lína yrði viðurkennd sem þjóðlendumörk í Grafningi ásamt Þingvallasveit: „Fyrsti punktur á þessu kröfusvæði er Vörðuskeggi (A), þaðan er dregin lína í Sköflung (B) og þaðan í Klofningatjarnir (C) (hornmark við Heiðarbæjarland og Nesjaland), þaðan í þrívörður í Moldarbrekkum (D) (Sæluhúsatóft)“.

Að öðru leyti er svæðið afmarkað af þjóðlendukröfusvæðum íslenska ríkisins í málum 2/2004 og 6/2004 fyrir óbyggðanefnd.

Við aðalmeðferð var gerð sú breyting að hluti af kröfulínu fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins í máli nr. 6/2004 hjá óbyggðanefnd, Ölfus, var fluttur yfir í það mál sem hér er til umfjöllunar. Endanleg kröfugerð um þjóðlendumörk á því svæði miðar við rauðleitan melhnjúk (A) fyrir framan svokallaða Kýrgilshnjúka (hornmark á móti Króki). Frá rauðleita melhnjúknum heldur kröfulínan áfram meðfram landi Nesjavalla á austurhlið, í Hengilsillur (B), og þaðan eftir beinni stefnu í Vörðuskeggja (C). Að öðru leyti er kröfugerð svo sem áður sagði, þ.e. frá Vörðuskeggja er dregin lína í Sköflung (D), þaðan í Klofningatjarnir (E) (hornmark við Heiðarbæjarland og Nesjaland), og þaðan í þrívörður í Moldarbrekkum (F) (Sæluhúsatóft).

3.2. Kröfur Grímsnes- og Grafningshrepps fyrir eigin hönd og fyrir hönd eigenda tiltekinna jarða í Grímsnes- og Grafningshreppi vegna Grafningsafréttar

Af hálfu Grímsnes- og Grafningshrepps fyrir eigin hönd og fyrir hönd eigenda tiltekinna jarða í sveitarfélaginu er gerð eftirfarandi krafa: „Mörk afréttarins eru þessi: Úr Skeggja í Borgarhól, úr Borgarhól í vörðu á Moldbrekkum, sem er hornmark á milli Bláskógabyggðar, Mosfellsbæjar og Grímsnes- og Grafningshrepps. Úr Moldbrekkum í Klofningstjörn, þaðan í Sköflung og úr Sköflungi í Skeggja.

Þess er krafist að viðurkennt verði að heildarlandamerki afréttarins séu með þeim hætti, sem að ofan greinir, og að umrætt landsvæði sé einkaeignarland sveitarfélagsins og þeirra jarða í sveitarfélaginu, sem upprekstrar- og nýtingarrétt eiga á afréttinum, sbr. fylgiskjal með kröfugerð frá 2. júní 2004.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi.“

⁴ Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (kort) og II (aðilaskrá).

3.3. Kröfur Orkuveitu Reykjavíkur sem eiganda Ölfusvatns og hluta Hagavíkur

Af hálfu Orkuveitu Reykjavíkur, sem eiganda jarðanna Ölfusvatns og hluta Hagavíkur (Hagavíkurlauga I og II), auk Nesjavalla (sem þó á einungis merki að þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins), miðast endanleg kröfugerð við að merki eignarlands jarðanna afmarkist (sameiginlega) til suðvesturs af línu sem dregin er úr Skeggja (C) í staur á Hengisyllum (B), þaðan beina línu í rauðbleikan melhnúk við Kýrgil (1), sem er hornpunktur Hagavíkur í Grafnings- og Grímsneshreppi, Reykjatorfu, Litla- og Stóra-Saurbæjar í Ölfusi og afréttar sveitarfélagsins Ölfuss.

Þess er einnig krafist að gagnaðili, íslenska ríkið, verði úrskurðað til greiðslu málskostnaðar samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi, eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998 sbr. lög nr. 65/2000.

3.4. Kröfur Landsnets hf.

Af hálfu Landsnets hf. eru gerðar kröfur til nauðsynlegs landsvæðis til afnota vegna háspennulína og tengdra mannvirkja að svo miklu leyti sem þau verða talin standa innan þjóðlendumarka. Nánar tiltekið er þess krafist að háspennulínur fyrirtækisins geti staðið ótímabundið á landi því sem þær fara um og það hafi ótakmarkaðan umferðarrétt að þeim til viðhalds og endurbóta, m.a. með lagningu vegslóða. Með vísan til 2. mgr. 5. gr. þjóðlendlaga, nr. 58/1998, er gerð krafa um að þessi réttindi Landsnets hf. verði viðurkennd innan þess svæðis sem kann að verða talið til þjóðlendu á svæði nr. 4.

Hér er um er að ræða eftirfarandi háspennulínu í eigu Landsnets hf.:

„Sogslína 3 (220 kV) liggur frá tengivirki við Sog og vestur um Grafning og Mosfellsheiði að tengivirki við Geitháls.“

4. GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1. Inngangur

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl nr. 1-12 ásamt undirskjölum eða samtals 156 skjöl, auk 15 hliðsjónargagna. Sjá nánar í fylgiskjali nr. III (skjalaskrá).

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll., nr. 58/1998, sbr. 1. nr. 65/2000. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fáiast um einstök álitæfni.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem hér er til meðferðar. Verkið var unnið á hlutlausan og fræðilegan hátt.

Könnun einstakra skjalaflokka skiptist á milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar. Jafnframt var haft samstarf við handritadeild Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns og fleiri aðila. Gagnaöflun óbyggðanefndar grundvallast á „Yfirliti um frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“. Við samningu þess hefur óbyggðanefnd notið ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings og starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands, Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar. Yfirlit þetta hefur verið kynnt lögmonnum og engar athugasemdir komið fram.

Fyrirsvarsmönnum aðila í máli þessu var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Jafnframt hafði óbyggðanefnd frumkvæði að því að upplýsa lögmennt um þessi atriði. Þeir gátu jafnframt bent starfsmönnum Þjóðskjalasafns eða óbyggðanefndar á gögn sem ástæða væri til að kanna. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. þjóðll. Lögmonnum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.

Þau frumgögn sem í leitirnar komu og talið var að þýðingu hefðu voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu. Um nánari framkvæmd gagnaöflunar vísast til greinargerða Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar um þetta efni, skjöl nr. 2, 3

og 4. Um afraksturinn vísast til skjalaskrár, sjá fylgiskjal nr. III, þar sem skjöl Þjóðskjalasafns og óbyggðanefndar (þ.e. undir yfirnúmerum 2 og 4) eru flokkuð eftir efni og uppruna.

4.3. Vettvangsferð

Haldið var af stað frá Grand Hótel Reykjavík að morgni miðvikudagsins 2. mars 2005. Með í för auk óbyggðanefndar, starfsmanns nefndarinnar og lögmanna málsaðila voru þeir Árni Þorvaldsson, Bíldsfelli, Ársæll Hannesson, Stóra-Hálsi, fyrrverandi oddviti, og Einar Gunnlaugsson, jarðfræðingur. Þá var Gestur Gíslason starfsmaður Orkuveitu Reykjavíkur einnig með í för en hann ferðaðist á eigin bíl.

Ekið var sem leið lá austur Suðurlandsveg í átt að Hellisheiði. Beygt var út af Suðurlandsvegi uppi á Hellisheiði og ekið í átt að Hengli. Ekið var yfir Hengladalsá og áfram sem leið lá í norðurátt. Stöðvað var við Bitru og fjallasýn skoðuð. Að sögn viðstaddra hefði mátt sjá í melinn rauðbleika, sem lýst er í landamerkjabréfum, ef jörð hefði verið auð. Afráðið var að ganga upp á fell það sem samkvæmt greinargerð Gylfa Más Guðbergssonar prófessors er Raufarberg og skoða þar klöpp sem búið er að merkja. Að sögn Hjörleifs B. Kvaran hrl. hefur steinn þessi oltið í jarðaskjálfta á síðustu árum. Uppi á fellinu sást vel yfir Ölfusafreitt.

Haldið var af stað á ný og ekið áfram í átt að Brúnkollublettum. Þegar þangað var komið var bifreiðin stöðvuð og skyggst um. Mikill jarðhiti er á svæðinu. Framundan sást í fell það sem talið er vera Raufarberg. Einnig sást Kýrgil vel. Áfram var haldið og ekið sem leið lá meðfram austurhlíðum Hengilsins. Stöðvað var við Ölkelduháls. Þaðan sást vel yfir lönd Nesjavalla, Hagavíkur og Ölfusvatns. Framundan mátti sjá Ölfusvatnsskyggni og ónefndan hrygg þar fyrir ofan. Einnig sást vel í Hengilssyllur. Þá sást í Kýrgilshnjúk en norðan við hann er gil sem gengur vestur í Fremstadal. Þar norðan við eru efri og neðri Hengilssyllur.

Enn var haldið af stað og ekið aðeins áfram. Bifreiðin var svo stöðvuð og skyggst yfir. Þaðan mátti sjá Hengilssyllur frá öðru sjónarhorni sem og Ölfusvatnsskyggni. Þá var haldið tilbaka sömu leið og út á þjóðveg nr. 1. Ekið var austur yfir Hellisheiði, fyrir Ingólfsfell og áfram inn Grafninginn. Ekið var framhjá Villingavatni sem er á mörkum Króks og Úlfjótsvatns og svo áfram um land Ölfusvatns og Hagavíkur. Beygt var inn á veg sem liggur að Nesjavallavirkjun og Nesbúð. Ekið var framhjá Stöðvarhúsinu og áfram um veg sem liggur upp í Hengilinn. Stöðvað var við borholu 14. Framundan mátti sjá Köldulaugar við ónefndan hrygg, en frá þeim lagði mikinn gufustrók. Einnig sást í Ölfusvatnsskyggni. Afráðið var að ganga í átt að Köldulaugum.

Að því loknu var haldið af stað á ný og ekið sem leið lá eftir Nesjavallaveginum. Ekið var framhjá Dyrnunum og Dyradal sem Dyradalshnjúkur tekur nafn sitt af. Bifreiðin var stöðvuð og skyggst yfir. Mikið flatlendi blasti við en hvorki sást í Skeggja né Borgarhól sökum skýjafars. Að svo búnu var haldið heim á

leið og ekið sem leið liggur til Reykjavíkur. Komið var til baka á Grand Hótel Reykjavík þar sem vettvangsferð lauk eftir hádegi.

Þann 24. maí 2005 var haldið til frekari vettvangsskoðunar á Hengilssvæðinu og m.a. gengið upp Hengilssyllur. Eftirtaldir tóku þátt: Nefndarmennirnir Karl Axelsson og Bendikt Bogason; lögmennirnir Ólafur Sigurgeirsson, Hjörleifur Kvaran, Björn Pálsson (leiðsögumaður).

4.4. Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins voru teknar skýrslur af Sigurgeiri Skúlasyni, landfræðingi; Ársæli Hannessyni, Stóra-Hálsi; Einari Gunnlaugssyni, jarðfræðingi; Árna Þorvaldssyni, Bíldsfelli og Bjarna Helgasyni, áður búsettum í Hagavík. Að einstökum efnisatriðum í skýrslum aðila er vikið í úrskurði þessum, eftir því sem tilefni er til, en uppskriftir á þeim eru meðal gagna málsins.

5. SAGA JARÐA OG AFRÉTTAR

Hér verður í fyrstu greint frá elstu ritheimildum um landnám á því svæði sem hér er til umfjöllunar. Síðan er fjallað um stjórnsýslumörk á svæðinu, rakin í stórum dráttum saga einstakra jarða sem ágreiningur í máli þessu varðar, afmörkun þeirra, ráðstafanir að eignarrétti og nýting. Loks er á sama hátt gert grein fyrir sögu afréttarnota.⁵

5.1. Landnám

Landnámabók getur ýmissa manna, sem námu land á þessu svæði. Fyrstur landnámsmanna var Ingólfur Arnarson:

En Ingólfr nam land milli Ölfusár ok Hvalfjarðar fyrir útan Brynjudalsá, milli ok Öxarár, ok öll nes út.⁶

Hrolleifr son Einars Ölvissonar barnakarls kom í Leiruvág, þá er byggt var allt með sjó; hann nam lönd til móts við Steinröð [þ.e. Melpatreksson] öll fyrir útan Öxará, er fellr um Þingvöll, ok bjó í Heiðabæ nökkura vetr. Þá skoraði hann á Eyvind í Kvíguvágum til hólmgöngu eða landsölu, en Eyvindr kaus heldr at þeir keypti löndum. Eyvindr bjó nökkura vetr síðan í Heiðabæ ok fór síðan á Rosmhvalanes til Bæjarskerja, en Hrolleifr bjó síðan í Kvíguvágum ok er þar heygðr.⁷

⁵ Þessi kafli er byggður á greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, sbr. skjal nr. 16. Þó hefur verið felld út umfjöllun um þær jarðir sem liggja utan við ágreiningssvæði málsaðila. Einnig hefur verið felld út eða stytt umfjöllun um heimildir sem ekki þykja hafa þýðingu fyrir úrlausn málsins.

⁶Skjal nr. 4 (33), s. 45 (Sturlubók og Hauksbók).

⁷Skjal nr. 4 (33), s. 389 og 391 (Hauksbók).

Nú er komit at landnámi Ingólfs. En þeir menn, er nú eru talðir, hafa byggt í hans landnámi.

Þorgrímr bíldr, bróðir Önundar bílds, nam lönd öll fyrir ofan Þverá ok bjó at Bíldsfelli. Hans leysingi var Steinröðr, son Melpatrix af Írlandi; hann eignaðist öll Vatslönd ok bjó á Steinröðarstöðum.⁸

Nú er komit at landnámi Ingólfs.

Þorgrímr bíldr, bróðir Önundar bílds sammæðri við hann, var son Úlfs frá Hóli; hann nam öll lönd fyrir ofan Þverá og byggði at Bíldsfjalli.

Steinröðr Melpatreks son, göfugs manns af Írlandi, hann var leysingi Þorgríms bílds; hann átti dóttur Þorgríms ok var allra manna vænstr; hann nam öll Vatslönd ok bjó á Steinröðsstöðum.⁹

Efri mörk landnáms Hrolleifs eru um Öxará. Hin neðri, móti landnámi Þorgríms og síðan Steinröðar, eru óviss, líklega nálægt sveitamörkum í Jórúkleif.¹⁰

Þverá á upptök sín í Grafningshálsi milli Ingólfsfells að sunnan og Bjarnarfells, ekki langt frá mörkum Grafnings og Ölfuss, og fellur milli Stóra- og Litlaháls norður í Geithamarsgil og kallast síðan Ytriá en Tunguá eftir að Hlíðará eða Austurá er komin saman við hana. Tunguá hét áin þegar um 1700.¹¹

Vatnslönd eru vafalaust löndin suðvestan Þingvallavatns til móts við Hrolleif en mörkin eru óljós. Ef átt væri við allan hluta landnáms Þorgríms sem legið hefði að Þingvallavatni, álitur Haraldur Matthíasson að mörk landnáms Steinröðar hefðu átt að vera um Dráttarhlíð og ofan við Úlfljótsvatn. Einari Arnórssyni sýndist landnám Steinröðar hafa náð yfir Nesjaland og líklega til Jórúkleifar, vestur í hálendið í áttina til Hengils. Landnámsbærinn Steinröðarstaðir er óþekktur.¹² Giskað hefur verið á að hann hafi verið undir Vatnsbrekku í landi Nesja og fleiri staðir nefndir til.¹³

5.2. Takmörk Þingvallasveitar og Grafnings

Árið 1740 lögfesti Markús Snæbjörnsson, prestur á Þingvöllum, Þingvallastað. Í þeirri lögfestu eru teknar með jarðir Þingvallakirkju í Þingvallasveit þannig að segja má að sveitarmörkum sé lýst að mestu leyti. Eftirfarandi atriði eru tekin upp úr lögfestunni:

Soknarprestur til Þingvallar og Úlfljótsvatns Kyrkiu Safnada Eg Markus Snæbjörnsson lögfesti hér i Dag mér forlénad kongl. Majsts Beneficium Þingvelli innan Arness Syslu, til efter skrifadra Takmarka: ... Enn fyrer

⁸Skjal nr. 4 (33), s. 388 og 390 (Sturlubók).

⁹Skjal nr. 4 (33), s. 388 og 389 (Hauksbók).

¹⁰Skjal nr. 4 (33), s. 391 (4. nmgr.). Haraldur Matthíasson: *Landið og Landnáma*, 2.b. Reykjavík 1982, s. 503. Einar Arnórsson: *Árnesþing á landnáms- og söguöld*. Reykjavík 1950, s. 203-206.

¹¹Skjal nr. 4 (33), s. 389 (5. nmgr.). Haraldur Matthíasson, 2. b., s. 503. Einar Arnórsson., s. 199-200.

¹²Skjal nr. 4 (33), s. 390 (1. nmgr.). Haraldur Matthíasson, 2. b., s. 503. Einar Arnórsson, s. 200-203.

¹³Þór Vigfússon: *Í Árnesþingi vestanverðu*. Ferðafélag Íslands. Reykjavík 2003, s. 164

nordann vegenn [Hrafnabjargaveg] strandlengis efter Fjöllum norðr að Skialdbreid hvörja eg lögfesti alla itra; þaðann beint i Leirárhöfða og so vestur epter allt þar til vötnum hallar að Borgarfyrði: það[an] beint yfer að Steinkyrkiu eða Steinkistu (af sumum kalladri) úr henni i miðja þúfuna sem stendr hæðst uppa Brattafelli, síðann beint ofann i Holmaváð, úr Holmaváði, miðt yfer um stóra Saudafell, þaðann i Ríúpnagil, úr Ríúpnagili i Steininn á litla Saudafelli, frá Steini þeim i Sysluvörður á eystri Moldbreckum, og so þvert yfir i Klofnínga, enn úr þeim i Þingvallavatn, epter gilinu milli Heiðarbæar og Nesja. Innann þessara Marka lögfesti eg Töður og Engjar, Skóga Holt og Haga Vötn og Veidistadi, Eggver og allar landsnytjar þær sem þessu Landi eiga að logum að fylgia og Kongl Majt ei allranádugast epter later hefr Landsþinginu til nytsemda, allt að ordfullu lögfullu og lögmáli réttu, fyrerbjóðande hédann af hvörjum manni sér að nýta tilteked Þingvallar Beneficii land eður i því vinna nema mitt leifi þar til fá. ... Lögfestuna stadfester Nafn mitt með egenn hendi skrifad her að nedann.

Actum Stóruborg i Grímsnesi þann 16 Maji A^o 1740. Marcus Snæbjornson.

Upplesed að Stóruborgar Manntalsþingi, þann 16da Maji 1740. Brinjúlfur Sigurdsson.¹⁴

Þessi lögfesta var síðar lesin á manntalsþingi að Stóruborg í Grímsnesi 10. júní 1848.¹⁵

Skúli Magnússon landfógeti nefnir í lýsingu sinni á Gullbringu- og Kjósarsýslu árið 1785 Þrívörður á Mosfellsheiði, sem séu mörkin milli Kjósar- og Árnassýslna.¹⁶ Þessar Þrívörður áttu eftir að koma við sögu í deilu Mosfellsprests og Nesjabónda um landnýtingu á Mosfellsheiði, svo sem nánar verður vikið að í kaflanum um Nesja.

Björn Gunnlaugsson skólakennari skrifaði stiftamtmani bréf 27. desember 1831 og beiddist upplýsinga um sýslumörk Gullbringu- og Kjósarsýslna og Árnassýslu vegna fyrirhugaðrar kortagerðar. Stiftamtmaður óskaði eftir upplýsingum um þetta hjá viðkomandi sýslumönnum í bréfi 3. janúar 1832.

Svar sýslumanns í Árnassýslu var svohljóðandi:

Amtet har, ved naadige Skrivelse af 3ie Dennes, paalagt mig, at indkomme til Hoisamme med Oplysninger om, hvor Grændselinien maatte ansees at falde mellem Arness-Syssel og Guldbringe & Kiose-Syssel, for at Adjunct Gunnlösen som har paataget sig, at forfærdige Kaarte over de forskiellige Sönder-Amtets Jurisdictioner, herom kunde faae den fra Amtet reqvirerede Underretning.

¹⁴Matthías Þórðarson: *Þingvöllur. Alþingisstaðurinn forni*. Reykjavík 1945, s. 283-284.

¹⁵Skjal nr. 2(10).

¹⁶Skúli Magnússon: "Lýsing Gullbringu- og Kjósarsýslu". *Landnám Ingólfs. Safn til sögu þess*, I. b. Reykjavík 1935-1936, s. 6.

Den sydligste Punct i denne Grændse-Linie maa antages at være in confesso de saakaldte Sysselsteene (: Sijsslusteinar) under Geitahljíd midt i mellem Gaardene Krisevik, som tilhører Guldbringe-Syssel, og Herdijsarvík, som tilhører Arness-Syssel. Den nordligste Punct af Linien angives af Thingvalle-Præstekalds Lovfester og Kirkebøger, som maa antages, at være autentique Documenter, saaledes som Proprietair Stephán Paulsson af Oddgeirsholum, opdragen paa Præstegaarde Thíngvellir og Són af en sammestæds i lang Tid fungerende Præst, har angivet i indsluttede Beretning, som tillige indeholder Oplysning om Grændselinien mellem Arness- og Borgerfiords-Sysseler. Herr Adjunct Gunnlögsen vil saaledes a dato puncto ad datum punctum kunde udfinde den rette Linie, som her antages at være følgende:

Fra Sijsslusteinar under Geitahljíd over Fieldet i Nærheden af Vífilfell til den store Steen ved den ostlige Ende af Liklafell, som ogsaa kaldes Sijsslusteinn, derfra til Borgarholar paa den saakaldte Mosfellsheide, derfra til de sydligere Moldbrekkur, derfra i Riúpnagil mellem Gaardene Stardal, som tilhører Kiose Syssel, og Stijblisdal, som tilhører Arness-Syssel, derfra i Tuen, som er opført paa Store-Saudafell, derfra i Sysselholmen (: Sijssluhólma:) i Store-Laxaaen, derfra i Steenkirken (: Steinkjirkiu:), derfra i Fieldet Súlur, hvorfra Grændserne af Arness- og Borgerfiords-Sysseler begynde til Hrosshædir, derfra til Uxahrigg, derfra i Leijrárhöfda og til Eiriksnijpu i Baldjökulen.

Ved Arness-Syssels-Archiv findes ingen Documenter, som herom give Oplysning, men det er dog notorisk, at Ölvess-Reppen i Arness-Syssel, fra ældgamle Tider, vedligeholder Fieldstuen sönden for Hellirsheiden og ryddeliggiör Veien lige til Vatnene eller til Liklafellet, hvilket synes at tilintetgiöre den Paastand, hvis den af nogen fremförtes, at Hellirsheidar Fiældrygen angiver Grændserne, hvilket ogsaa de ældgamle Egenavne i Grændselinien: Sijsslusteinar, Sijsslusteinn, og Sijssluhólmi, synes ydermeere at afbevise.

Arness-Syssels-Kontoir den 11te Januar 1832.

underdanigst. ThSveinbiörnsson.

Svar sýslumanns í Gullbringu- og Kjósarsýslu var á þessa leið:

I Anledning af Deres Højvelbaarenheds gunstigste Skrivelse af 3die Januar til mig angaaende Oplysningers Erhvervelse om Grændseskiellen imellem Kiose og Guldbringe Syssel samt Arnæs Syssel, havde jeg, da jeg underhaanden ikke troede at kunde erholde saa paalidelig Efterretning derom som jeg önskede, til skrevet Repstyrerne i Mosfellssveit og Kioserep des angaaende, og först nu for faae Dage siden har jeg modtaget Svar derpaa fra den sidstnævnte.

Ved hoslagt ærbödigst at tilsende Deres Højvelbaarenhed disse 2de Svarkrivelser, kan jeg ikke lade ubemærket at det er kun Repstyrerne i Mosfellssveit som nævne „Liklafell” som Grændseskiel, da Repstyrerne i Kioserep ikke melder om Grændsskiellene saa langt syd paa. I følge flere mundtlige Oplysninger, jeg har søgt at erhverve denne Gienstand ang. er de opivne Grændser nord fra ligetil “Borgarholar”, hos de fleste aldeles overeensstemmende, ligesom det aldrig har været Tvivl underkastet at det sydligste Mærke er de saakaldte „Sysslusteinar” imellem Krisevig og Herdijsarvig sönden for den Fieldryg som adskiller Sysseleerne; men derfra til Borgarhólar er det eneste som der haves forskiellige Sagn om, og skulde Liklafell udgiöre Markeskiellet herimellem, vil grændserne derved blive i aldeles ulige Retning, og skulde Vifilfell antages at være det nærmeste Mærke paa Sydsiden, udgiöre dermed en spids Vinkel.

Imidlertid er det af ingen synderlig Vigtighed hvorledes Grændserne afstikkes imellem förbemte Sysseleer, naar blot Kiose og Guldbringesysseleer reserveres deres hidtil, i det mindste ved Brug i umindelige Tider erhvervede Ret til Afretsbrug eller Græsning for deres Kreaturer i alle de Fjeldegne som adskiller begge Sysslernes Boigdelaug.

Kiose og Guldbringesysseles Contoir d 12 April 1832

Finsen

Bréfi sýslumanns í Gullbringu- og Kjósarsýslu fylgdu eftirfarandi vitnisburðir hreppstjóra í Mosfellssveit og Kjós:

Þaug Sýslu skil sem við getum næstkomist eru þesse - stor steirn a steinkirku Hrigg vestast, þaðann i vestasta Hornid a Brattafelle, ur því í sýsta Holma í Laxá ur hönum i vestasta Hornid a stora Saudafelle þaðann i Riupnagil - og ur því i stein á Há Saudafelle litla, þaðann i Eistre Mold Breckur, svo i hæsta Borguholinn, þaðann i liklafell - leingra sudur höfum við Ei heirt tilnef<n>t

Mosfels sveit þann 25 Januari 1832

V Haldorsson Th Jonsson

Uppá Bref Ydar af 14 Janúarii s.l. um að gefa þá Skírslu sem eg vissi um Merki á millum Arness- og Kjósar-sysslu, er þetta:

Hólmi í midri Laxá, skamt nedan Stiblisdalsvatn, Sijssluhólmi kalladr, hefr altaf verid haldin Merki millum Kjósar og Arness-sysslu, úr honum til Sudurs: Yfir Saudafell, þar tekur Mosfells-land við, til nordurs úr Sijssluhólma: nordur há Kjöl í Botnssúlur; þá kémr Botnsá úr Hvalvatni, sem skylur Kjósar- og Borgarfjardar-Sysslur. Önnur Sysslna-Merki eru mér ej kunn.

Nedrahálsi þann 14da Martii 1832.

L. Guðmundsson¹⁷

Í lýsingu Páls Melsteðs sýslumanns á mörkum Árnassýslu árið 1842 segir:

Sá syðsti punktur takmarkanna millum Árnass- og Gullbringusýslu eru þeir svonefndu Sýsl[u]steinar undir Geitahlíð millum bæjanna Herdísarvíkur, sem heyrir til Árnassýslu og Krýsivíkur, sem tilheyrir Gullbringusýslu. Frá Sýslusteinum ganga sýslutakmörkin beina stefnu yfir fjallið nálægt Vífilfelli til ens stóra steins austan undir Lyklafelli, sem nefnist Sýslusteininn; þaðan beina stefnu í Borgarhóla á Mosfellsheiði; þaðan í Syðri-Moldbrekkur; þaðan í Rjúpnagil millum bæjanna Stardals í Kjósar- og Stíflisdals í Árnassýslu; þaðan í vörðu, sem hlaðin er á Stóra-Sauðafelli; þaðan í Sýsluhólma í Stóru-Laxá; þaðan í Steinkirkju; þaðan í Súlur.¹⁸

Lýsing Páls Melsteðs er greinilega byggð á lýsingu Stefáns Pálssonar, sem tekin er upp hér framar í bréfi sýslumanns Árnassýslu árið 1832.¹⁹

Björn Pálsson prestur á Þingvöllum, sem þjónaði Þingvöllum og Úlfljótsvatni, lýsir ekki mörkum Þingvallasveitar og Grafnings í sóknalýsingu sinni árið 1840 heldur gerir kort. Mörk þau, sem Björn dregur upp, koma að nokkru saman við áður tilvitnaða lýsingu Stefáns Pálssonar og lýsingu Árna Björnssonar (sonar Björns Pálssonar) sem tekin verður upp í kaflanum um Nesja. Auk þess eru fá örnefni á kortinu, svo mörkum verður ekki lýst eftir þeim.²⁰

Í fjallaupptalningu Björns Pálssonar á Þingvöllum segir meðal annars:

cccc. Fjallhryggur, ekki allhár, á bak við Grafningsfjöll, sem aðgreinir Ölves og Þingvallahrepp eftir vatnahalla.

...

Á milli Hrómundartinds og Hengilsins, sem báðir eru sveitaskil, er lágur háls, sem kallast Ölkelduháls.

...

m. Stóra-, n. Litla-Sauðafell, bæði lág og allgrösug; það stóra er sýslumerki, en önnur sýslumerki á Mosfellsheiði eru so óglögg, að eg þori þau ekki að fullyrða.

o.o.o.x. Lágur fjallhryggur, kallaður Kjölur, fyrir vestan og útnorðan Stíflisdal. Á hönum stendur húslagaður klettur, sem kallast Steinkirkja eða Steinkista og er sýsluskil.²¹

Í lýsingu séra Stefáns Þorvaldssonar á Mosfellssókn árið 1855 er talað um Sauðafell (litla) sem sé á landamærum Mosfells- og Þingvallasveita, einnig Kjósar- og

¹⁷ Skjal nr. 2(31)

¹⁸ *Árnassýsla. Sýslu- og sóknalýsingar*. Reykjavík 1979, s. 18.

¹⁹ Skjal nr. 2(31)

²⁰ *Árnassýsla*, 1979, s. 184-185.

²¹ *Árnassýsla*, 1979, s. 174.

Árnessýslna.²² Síðar minnst Stefán á flóa, sem í deilu Nesjabónda og Mosfellsprests (sjá kaflann um Nesja) nefndist Sauðafellsflói:

Sauðastur með Litla-Sauðafelli liggur allmikill stararflói, grasgefinn, en mjög votlendur, er liggur að landamærum millum Mosfells- og Þingvallnakirkna landa á Mosfellsheiði.²³

Í kaflanum um Stíflisdal verður vikið að stofnun býlisins Fellsenda í Stíflisdalslandi og málarekstri sem varð út af því landi og endaði með Landsyfirréttardómi árið 1860.

Á árunum 1870-1873 var til meðferðar fyrir dómstólum þræta milli Mosfellsprests og bóndans í Nesjum um slægjur í svonefndum Sauðafellsflóa. Tengdist það ágreiningi um landa- og sýslumörk. Í því máli gekk dómur 22. nóvember 1873 en málið dæmdi sýslumaðurinn í Árnessýslu ásamt meðdómsmönnum.

Mörk Grafnings eru þessi samkvæmt ritinu Sunnlenskar byggðir:

Grafningur liggur í Árnessýslu vestanverðri. Austurmörk eru um Sogið ásamt tveimur vötnum: Úlfljótuvatni og Álftavatni, en það rennur í gegnum þau bæði. Þingvallavatn er að norðaustan en Ölfushreppur að sunnan. Er þar Ingólfsfjall á mörkum og er nyrðri hluti þess í Grafningi en láglandisræma milli fjallsins og Álftavatns tengir byggðalöndin saman. Frá norðvesturhlíð Ingólfsfjalls gengur hnúkaklasi mikill norðvestur til Hengils og norður til Þingvallavatns. Norðvestan þessa hálendis er Mosfellsheiði en nokkur hluti hennar telst til Grafnings. Er það afréttarland, sameiginleg eign bænda sveitarinnar. Nánari sveitarmörk eru sem hér greinir:

Arnarhólmi er í Álftavatni. Er hann í mörkum og telst hálfur til Grafnings. Þaðan er markalína í Inghól hæst á Ingólfsfjalli, þaðan í Kaga sem er hnúkur norðvestan í fjallinu, þá í vörðu við syðri enda á Efjumýri, í klapparhól á miðri Kyllisfellsmyri, um Folaldaháls, í klapparhól syðst á Tjarnarhnúk, um miðjan Brúnkollublett, í Raufarberg, í bleikrauðan mel í Hengli, í Hengilskeggja, í Borgarhóla hæst á Mosfellsheiði, í Moldbrekkur og Klofningstjörn, í Þingvallavatn og eftir því í Efra-Sog, eftir Úlfljótuvatni og Neðra-Sogi og Álftavatni í Arnarhólma.²⁴

5.3. Stíflisdalur og hjáleigurnar Selkot og Fellsendi [Fjallsendi]²⁵

Stíflisdalur er nefndur meðal eigna Þingvallakirkju í Gíslamáldögum frá því um 1570²⁶ eins og Kárastaðir og Heiðarbær og var meðal kirkjueigna til ársins 1908.

²²Stefán Þorvaldsson: “Lýsing Mosfells- og Gufunesssókna”. *Landnám Ingólfs. Safn til sögu þess*, III. b. Reykjavík 1937-1939, s. 221-222.

²³*Landnám Ingólfs. Safn til sögu þess*, III. b” s. 238.

²⁴*Sunnlenskar byggðir III Laugardalur, Grímsnes, Þingvallasveit, Grafningur, Ölfus, Hveragerði og Selvogur*. Búnaðarsamband Suðurlands 1983, s. 237.

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er fjallað um afrétti Þingvellinga en það verður tekið upp í kaflanum Þingvalla- og Grafningsafréttir síðast í greinargerðinni. Jarðabókin nefnir einnig ónotaða selstöðu frá Stíflisdal:

Nyrðri dalur heitir í dalnum í landnorður af Stíflisdal; munnmæli eru, að hjer hafi bygð verið fyrir stóru pláguna, og sjest hjer enn nú til tófta eður girðinga nokkra. Í plágunni meinast þetta í eyði lagst hafa, og allajafna síðan í auðn verið, nema hvað elstu menn heyrta hafa, að þar hafi einn maður búið að nafni Páll, og veit enginn hvers son hann var, eður hvað lengi hann þar búið hefur. Þar meinast síðan hafa verið brúkuð selstaða frá Stíflisdal, en í manna minni hefur hún þó ekki brúkuð verið.²⁷

Síðar segir enn varðandi Stíflisdal:

Selstöðu á jörðin í Nyrðradal sem áður er skrifað, en er þó ekki brúkuð nje hefur verið það menn til muna.²⁸

Á þessum stað mun væntanlega síðar hafa byggst býlið Selkot árið 1830.²⁹

Í Jarðatali Johnsens frá 1847 er dýrleika Stíflisdals ekki getið en fram kemur að jörðin tilheyri Þingvallakirkju. Neðanmáls segir hinsvegar að í jarðabókinni 1803 sé Stíflisdalur talinn 20 hundruð að dýrleika. Dýrleiki Selkots kemur ekki fram í Jarðatali Johnsens en þar segir að jörðin tilheyri Þingvallakirkju. Neðanmáls segir að bæði prestur og hreppstjóri telji jörðina sem kirkjueign þó engar jarðabækur geri það. Af skýrslu hreppstjóra virðist mega ráða að Selkot sé nýbýli eða hjáleiga frá Kárástöðum.³⁰

Jarðamatið 1849– 850 hefur að geyma upplýsingar um jörðina Stíflisdal og hjáleigur hennar Selkot og Fellsenda.

Í þeim hluta skýrslunnar sem fjallar um Stíflisdal stendur meðal annars:

... Slægjur miklar hægar og sæmilega góðar, heykostur góður. Landrými gott og landkostir í betra lagi. Vetrarríki mikið.

Í Selkotshlutanum stendur meðal annars:

Slægjur að víðáttu og gæðum sæmilegar og hægar. Utrými og landkostir og aðrir eginlegleikar sem í Styflisdal, þar þessi jörð á land samanvið hana.

Að lokum er svo umfjöllun um Fellsenda. Í henni kemur eftirfarandi fram:

Slægjur víðlendar og góðar. Landareignin er sem Styflisdals, þar Fellsendi meinast að liggja í þessarar jarðar landi.³¹

²⁵Fellsendi er talinn vera hjáleiga í Stíflisdalslandi.

²⁶Skjal nr. 4 (2).

²⁷Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. b, s. 370.

²⁸Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. b., s. 371.

²⁹Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar, s. 176, 181 og 186.

³⁰Skjal nr. 4 (8).

³¹Skjal nr. 2 (15).

Útmæling á nýbýlinu Fjallsenda/Fellsenda fór fram 8. júlí 1850. Við hana mættu auk úttektarmanna: Þingvallaprestur, fulltrúi Mosfellsprests, ábúendur Fremraháls og Stýflisdals og útmælingarbeiðandinn. Mosfellsprestur lagði fram skýrslu um merki milli Mosfells- og Þingvallakirknalanda en hún er ekki innfærð, en hana má finna í uppskrift í skjölum, sem lögð voru fram í Landsyfirrætti árið 1860. Fylgir einnig vitnisburður umboðsmanns Mosfellsprests við áreiðina. Hljóða skýrsla og vitnisburður svo:

Með því bóndinn Arni Björnsson á nýbýlinu Fjallsenda hefur gefið mjer í skyn, að næstkomandi mánudag eða þann 8. þ.m. væri áformuð skoðun á landamerkjum og úthlutun lands til tjeðrar nýlendu hans af Sýslumanni með þartil kvaddri nefnd manna, og þareð jeg, sem Beneficiarius á Mosfelli, sem á land að hjer að vestan verðu, hlýt samkvæmt skyldu minni, að eiga þar að nokkruleyti hlut að máli, leyfi jeg mjer hjermeð, til nauðsynlegrar aðgæslu fyrir tjeða nefnd, að geta um og taka fram þau landamerki, sem mjer með samhljóða vitnisburðum gamalla og áreiðanlegra manna hafa verið sögð, og eru þau þessi: Sjónhending úr Rjúpnagilsdrögum eða upptökum í aflangan stóran stein einstakan austantil á litla Sauðafelli, og aftur sjónhenda úr tjeðum steini, sem sumir kalla markastein (Sýslustein) á austari Moldbrekkur svonefndar, og en<n> sjónhenda úr Moldbrekkum suðaustan vert við Borgarhóla. A þessum landamerkjum hefi jeg aldrei heyrð neinn vara leika, hversvegna jeg vona bæði að nefndin taki þessi merki til greina með sannsýni samkvæmt skyldu sinni, sem og hitt, að enginn leyfi sjer að haggja þeim eða raska, eins og jeg líka vil reyna til að láta þá kirkju eða prestakall, sem mjer er trúað fyrir halda rjetti sínum óskertum. Býst jeg því við að halda áfram bæði að tileinka Mosfellskirkju fjallendi alt, að vestanverðu við tjeð merki, sem og að nota það eptir mætti, þörfum og kríngum stæðum.

Mosfelli þann 5. d. Júlím. 1850. Stefán Þorvaldsson prestur til Mosfells.

Framan og ofan skrifuð landamerki milli Þingvalla og Mosfells kirkna landa á Mosfellsheiði eru einmitt gjörsamlega samkvæm því, sem jeg heyrði optlega föður minn sál. Jón bónda Eyólfsson á Laxnesi og föðurbróður minn Þorstein sál. þar og fleiri greinda og kunnuga menn glögglega tala um.

Hraðastöðum þann 6ta Júlí 1850. vitnar Olafur Jonsson bóndi á Hraðastöðum.³²

Útmæling nýbýlisins Fjallsenda fór fram 8. júlí 1850 og er á þessa leið:

Hernæst var nú skodað eigi einúngis land það, sem um er bedid að útvísad verði til nýbýlis lóðar, heldur einnig land jardarinnar Stýflisdals, hvernar dýrleiki og skuldsetning væntanlega mundi rírast við útvísunina, þar engin mörk svo menn viti til eru tiltekin fyrir landi nefndrar jardar á þessa hlidina

³² Skjal nr. 2(31).

nema ef vera skyldi Rjupnagil og Sýslusteinn á Litla-Saudafelli og álitu hinir útnefndu gjördarmenn ásamt Sýslumanni, að Stýflisdalur væri fullgild 20 hndra jörd bæði að landrými og öðru þó hin umbedna utvísun framfari.

Þarnaest var nýbýlinu Fjallsenda útvísað til yrkingar hagbeitar og sérhverrar annarar notkunar land það er liggur innan fylgjandi takmarka: Frá mörkum jardarinnar Fremraháls í Kjós á hæstu nordurbrún stóra Saudafells, í landsudur eptir brúninni beina stefnu í Grjóta, og eptir þessari á til sudurs uppáð efri Gljúfrunum, þaðan sömu stefnu yfir midja Startjörn í midja Grjótártjörn vestanhallt við Þrítjarnir í hatt hollt fyrir austan Stórasund og hedan í Sæluhúsid á Eystri moldbrekkum. Hedan til utnordurs í stein austanhallt hæst á Litla Saudafelli, þaðan í Rjupnagil á Eyrinum og eptir því uppáð austasta klofningi þess og hedan loksins til landnordurs yfir vestasta Tjarnhól í áður téða brún nordan og hæst á Stóra-Saudafelli.

Narfi Þorsteinsson, sonur ábúandans á Styflis dal, Ekkjunnar Gudnyar Eyúlfsdóttir, framfærði mótmæli gegn því, að jördin Styflisdalur héreptir gæti verid söm að dyrleika og eptirgjaldi, þar það hefde alla tíð í mæli verid, að Styflisdal tilheyrði hid utvísada land, sem gjördarmenn hafa alitid að stærð fimta part af fyrrveranda Stýflisdalslandi, og það hafi brúkað verid til torfskurðar til að ljá upprekstur í og til að ljá slægjur, einnig hafi það stöku sinnum notad verid til slægna frá Styflisdal í grasleysis árum; það hann þessi mótmæli færð til bókar.

Þar enginn óskadi frekara tilfært þingbokinni var athofn þessari lokid ut supra

P. Gudjohnsen settur

Haldor Jonsson. S. Bech. G. Ólafsson. M. Sæmundsson. Ingimundur Gíslason. A. Björnsson. vegna móður minnar Narfi Þorsteinsson. vegna Sra St. Þorvaldssonar Ólafur Jónsson.

Forevist den 19 Juli 1850. Sagerne have ikke Nummer, Register mangler. J. D. Trampe.³³

Hinn 22. maí 1852 var gefið út byggingarbréf fyrir nýbýlinu Fjallsenda. Því var þinglýst 3. júní 1852.³⁴

Deilur hófust síðar um það hvort Fellsendi hefði orðið eign stofnanda býlisins eða væri eign Þingvallakirkju og féll um það endanlegur dómur í Landsyfírrétti árið 1860.

Landamerkjabréf Stýflisdals var undirritað 12. apríl 1890 og þinglesið 7. júní sama ár:

Landamerki milli Stýflisdals og Hækingsdals.

³³Skjal nr. 2 (11).

³⁴Skjal nr. 2 (6).

Úr há – Kjöl bein stefna til suður – útsuðurs í Steinkirkju (Steinkistu), úr Steinkirkju sömu stefnu í Klapparhól þann á Brattafelli, er ber við lopt, er miðað er frá Hólmavaði á Laxá, úr Klapparhól þessum á Brattafelli beina sömu stefnu yfir Sýsluhólma í Sýslulækjarmynni.

Landamerki milli Stíflisdals og Fellsenda, og hinsvegar Fremraháls í Kjós:

Úr Sýslulækjarmynni (við Sýsluhólma í Laxá) bein stefna yfir Stóra – Sauðafell (fellur línar yfir gil í norðaustur hlíð fellsins) í vestasta Tjarnarhól (Strítuhól) og beina sömu stefnu fram til Rjúpnagils.

Einar Jónsson var samþykkur landamerkjunum hvað Fremraháls viðkom.³⁵

Annar ábúandi Stíflisdals sótti um kaup á jörðinni allri (Selkot meðtalið) 14. apríl 1908 með samþykki mótbylismannsins og Selkotsbónda. Meðal framlagðra skjala voru landamerkjalyfingin frá 1890 og matsgerð frá 29. júní 1908. Þar segir meðal annars:

Jörðin Stíflisdalur með hjáleigunni Selkoti er landstór jörð, sem liggur í af skegnum dal uppí fjöllum. Vetrar ríkji er mjög mikið þar svo í flestum árum er þar öll jörð undir snjó frá byrjun vetrar og alt framm á sumar. ...

Útheiskaparslægjur eru hingað og þangað um hagana, en ekki afskegtar, þær eru tölu verðar að víðáttu en liggja undir tölu verðum ágangi bæði af heima fénaði og sérilægi afréttarfé. ...

Hjáleigan Selkot hefur alla sömu staðhætti sem heimajörðin.

Hinn 29. júlí 1908 féllst Stjórnarráðið á söluna og var það tilkynnt Þingvallapresti 8. ágúst sama ár. Afsalsbréf var gefið út 6. október 1908.³⁶ Það skal tekið fram að Fellsendi var ekki með í þessari sölu.

Fasteignamatið 1916-1918 fjallar um Fellsenda, Stíflisdal og Selkot, sem sérstakar jarðir, en þá hefur Selkot verið selt undan Stíflisdal. Landamerki Fellsenda eru sögð þinglesin og beitolandi er þannig lýst:

Beitolandið er ágætt sumarland, en mjög snjóþungt; víðlent, skjólalítið en kjarngott.

Stíflisdalslandamerki eru sögð þinglesin og vafalaus og beitolandi lýst með sama hætti og á Fellsenda. Selkot er með þinglesin landamerki og orðið eign Kárastaðabónda:

Beitlandið er gott sumarland, en snjóþungt; skjólgott, fremur víðlent, kjarngott.³⁷

Í fasteignamati ársins 1932 eru kaflar um býlin Stíflisdal I og II:

³⁵Skjal nr. 4 (29).

³⁶Skjal nr. 2 (18).

³⁷Skjal nr. 2 (3).

Jörðin Stíflisdalur I verður fyrir ágangi afréttarfjár. Í kaflanum kemur einnig fram að það er full klukkustundarferð á þær engjar sem eru lengst frá bænum. Umhverfis tún og nýrækt jarðarinnar er gaddavírsgirðing. Lélegt mótak og byggingarefni eru á jörðinni en þar er sæmileg torfrista og smá silungsveiði. Upplýsingar um afréttarland jarðarinnar eru misvísandi en að öllum líkindum hefur jörðin aðgang að Þingvallasveitarafrétti en notar hann ekki. Í greinargerðinni stendur einnig að jörðin sé oft í eyði um nokkurn tíma.

Engar nothæfar upplýsingar er að finna í kaflanum um Stíflisdal II.³⁸

Í fasteignamati ársins 1932 kemur fram að býlið Selkot hafi lélega torfristu og byggingarefni á jörðinni. Í kaflanum kemur einnig fram að jörðin verði fyrir ágangi afréttarfjár. Upplýsingar um afréttarland jarðarinnar eru misvísandi en að öllum líkindum hefur jörðin aðgang að Þingvallasveitarafrétti en notar hann ekki. Landamerki Selkots eru ágreiningslaus.³⁹

Í sama fasteignamati kemur fram að jörðin Fellsendi hafi fjallamýrar. Torfrista er á jörðinni en hún er léleg og þar er ekkert nýtilegt byggingarefni. Upplýsingar um afréttarland Fellsenda eru misvísandi en að öllum líkindum hefur jörðin aðgang að Þingvallasveitarafrétti en notar hann ekki. Landamerki jarðarinnar eru ágreiningslaus.⁴⁰

Fellsendi er enn í eigu Þingvallakirkju (ríkisjörð).

5.4. Heiðarbær

Heiðarbær var landnámsjörð Hrolleifs Einarssonar sem síðar neyddi Eyvind í Kvíguvogum til landskipta og bjó Eyvindur á Heiðarbæ um skeið.⁴¹ Heiðarbær er nefndur meðal eigna Þingvallakirkju í Gíslamáldögum frá því um 1570⁴² eins og áðurtaldir jarðir Kárastaðir og Stíflisdalur og eru taldir meðal kirkjueigna síðan.

Heiðarbær virðist hafa nýtt selstöðu sína samkvæmt Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns árið 1711:

Selstöðu góða á jörðin í sínu landi.⁴³

Árið 1740 lögfesti Markús Snæbjörnsson, prestur á Þingvöllum, Þingvallastað. Í þeirri lögfestu eru teknar með jarðir Þingvallakirkju í Þingvallasveit þannig að landamerkjum kirkjujarða er lýst að nokkru leyti. Nánar er fjallað um lögfestuna í kaflanum um takmörk Þingvallasveitar og Grafnings.

Heiðarbær tilheyrir Þingvallakirkju samkvæmt Jarðatali Johnsens frá 1847.⁴⁴ Í kaflanum um Heiðarbæ í jarðamati 1849-1850 kemur fram að:

³⁸Skjal nr. 2 (16).

³⁹Skjal nr. 2 (16).

⁴⁰Skjal nr. 2 (16).

⁴¹Skjal nr. 4 (33), s. 389 og 391 (Hauksbók).

⁴²Skjal nr. 4 (2).

⁴³Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. b., s. 374.

Slægjur víðlendar mjög en langt til aðdrátta nokkuð. heykostur í betra lagi. Landrými mikið og kostagott en vetrarþúngt er þar nokkuð. ... fremur orðug smalamennska og dyrbitur nokkur ...⁴⁵

Árið 1849 gaf prófastur í Árnessýslu skýrslu um skógaeign prestssetra. Um Heiðarbæ segir:

Kyrkjujörðinni Heiðarbæ fylgir skógur í heimalandi í bröttu fjal<l>lendi, er það ekki mikið pláts og eyðist skógurinn af skriðum árlega, en ekki er hann undir orpinn ágangi af fénaði. Með hann er vel farið.⁴⁶

Hinn 15. apríl 1890 var skrifað undir landamerkjabréf kirkjujarðarinnar Heiðarbæjar. Því var þinglýst 7. júní sama ár:

1. Landamerki milli Heiðarbæjar og Nesjalanda eru: Úr Klofningatjörn bein stefna í merkjavörðu yzt á Gildrubrekkum, þaðan bein stefna í merkjavörðuna á Lönguhlíð, þaðan í farveg þrýhyrningagils á Kleifareggjum og svo úr Stóruskriðu undir eggjum þessum beint yfir Miðbungumel suðaustur í Þingvallavatn; þaðan liggur Þingvallavatn fyrir landinu austur að Móakotsárósum.

2. Landamerkin millum Heiðarbæjar og Skálabrekku eru: Móakotsá upp til Skollalækjar, þá Skollalækur til Drykkjartjarnar, þá Markalækur, er rennur gegnum Leirtjörn alla leið til Markatjarnar.

3. Landamerki milli Heiðarbæjar og Stíflisdals eru þessi: Úr Markatjörn ræður bein stefna yfir Hádegisholtsvörðuna í Svörtukletta, þaðan aptur bein stefna yfir Markahringinn á Strítuhól til landamerkja Mosfellskirkjulands og skal þar hlaðin hornmarksvarða.⁴⁷

Ábúendur á Heiðarbæ sóttu hvor í sínu lagi um kaup á jarðarhlutum sínum árið 1914. Lagt var fram landamerkjabréfið frá 1890, einnig matsgerðir fyrir hvorn jarðarhluta frá 6. júní sama ár, sem eru samhljóða hvað varðar gæði og lesti:

Eng<j>arnar eru víðáttu miklar en votsamar og ligga lánt frá bænum uppá mosfellsheiði. ... Úthagar eru víðáttu miklir, meirihluti þeirra heiðlendi, en ligga undir mjög miklum ágangi af utanhreppafjenaði.

Hreppstjórinn í Þingvallasveit lagðist gegn sölunni, taldi meðal annars ekki eiga að selja jarðir yfirleitt. Í umsögn Stjórnarráðsins, 27. júlí 1914, var sölunni mótmælt:

... landflæmi á hún [jörðin Heiðarbær] mikið upp um Mosfellsheiði og engjar óþrjótandi. Hin um talaða járnbraut myndi, ef hún kæmist til framkvæmdar,

⁴⁴Skjal nr. 4 (8).

⁴⁵Skjal nr. 2 (15).

⁴⁶Skjal A. 12. 2 a-d (sjá skjal nr. 2).

⁴⁷Skjal nr. 4 (28).

liggja um land jarðarinnar og mundu engjarnar þá að sjalfsögðu verða afar mikils virði.

Var hreppstjóra tilkynnt um synjun 31. ágúst 1914.⁴⁸

Fasteignamat 1916-1918 segir landamerki Heiðarbæjar þinglesin. Þá er tvíbýlt í Heiðabæ en landlýsing á við báðar jarðirnar. Kvartað er undan ágangi af afréttarfé en beitolandi lýst þannig:

Beitolandið er gott sauðland, en snjóþungt; víðlent heiðarland, kjarngott. Smalamennska mjög erfið.⁴⁹

Fjallað er um býlin Heiðarbæ I og Heiðarbæ II í fasteignamati 1932.

Í kaflanum um Heiðarbæ I kemur fram að engjar jarðarinnar séu meðal annars á heiðarlandi hennar. Þar er líka fjallað um beitoland jarðarinnar. Sauðfé hefur þar nægt pláss en ekki eru góðir gripahagar nema langt frá bænum. Á jörðinni er silungsveiði og steypuefni og lítilsháttar beiti – kjarr. Léleg torfrista er langt frá bænum. Tún Heiðarbæjar I og smá flöt eru girt með gaddavír.⁵⁰ Upplýsingar um afréttarland jarðarinnar eru misvísandi en að öllum líkindum hefur jörðin aðgang að Þingvallasveitarafrétti en notar hann ekki. Í skýrslunni er líka minnst á að jörðin verði fyrir miklum ágangi sauðfjár.⁵¹

Heiðarbær II þarf líka að kljást við ágang sauðfjár.⁵² Í kaflanum um býlið kemur einnig fram að líkt og á Heiðarbæ I hefur sauðfé nægt pláss á beitolandi jarðarinnar. Á jörðinni er torfrista, smá hrís og byggingarefni en gæði þess eru léleg. Auk þess er þar silungsveiði. Upplýsingar um afréttarland eru misvísandi en að öllum líkindum hefur jörðin aðgang að Þingvallasveitarafrétti en notar hann ekki. Tún Heiðarbæjar II er girt með gaddavír⁵³ og landamerki jarðarinnar eru ágreiningslaus.⁵⁴

Heiðarbær er enn í eigu Þingvallakirkju (ríkisjörð).

5.5. Nesjar

Nesja mun fyrst getið í gjafabréfi frá 1539. Gaf Erlendur Þorvarðarson lögmaður Margréti dóttur sinni jörðina ásamt mörgum öðrum til giftumála.⁵⁵ Þá er jarðarinnar getið í Gíslamáldögum vegna þess að þaðan var kirkjusókn að Ölfusvatni.⁵⁶

Afrétt áttu Nesjar að sögn Jarðabókar Árna og Páls árið 1706 undir Hengli en um afrétti er fjallað síðar. Þá áttu Nesjar samkvæmt sömu heimild fleiri en eina selstöðu:

⁴⁸Skjal nr. 2 (20).

⁴⁹Skjal nr. 2 (3).

⁵⁰Girðingin er um 1000 metrar.

⁵¹Samkvæmt skýrslunni er hér um að ræða sauðfé úr öðrum sveitum.

⁵²Í þessu tilfelli er um að ræða afréttarsauðfé.

⁵³Girðingin er um 700 metrar.

⁵⁴Skjal nr. 2 (16).

⁵⁵Skjal nr. 4 (1).

⁵⁶Skjal nr. 4 (2).

Selstöður á jörðin í sínu eigin landi, kallaðar Kleifasel, Klængsel og Vallasel.⁵⁷

Í ritinu *Sunnlenskar byggðir*, III. bindi, er sérstakur kafli um selstöður í Grafningi. Þar segir meðal annars:

Hálendið upp af bæjunum telst til heimalands jarðanna. Er þar mikið beutiland og var fyrrum mjög notað til selstöðu. Sér þar víða til selrústa. Skulu hér nefnd þau sel sem þekkt eru:

Sel frá Nesjum: Frá Nesjum er sel við Selklif, sem nú er í Nesjavallalandi. Liggur vegur þar rétt hjá niður að Þingvallavatni til sumarbústaða sem þar eru og einnig að Nesjum. ...⁵⁸

Hinn 19. maí 1817 gerði eigandi Nesja lögfestu fyrir jörðina. Þar er greint frá merkjum:

ad Sunnannverdu fra Þingvallavatni eptir giánne sem liggur millum Grámelanna beina Stefnu á Sialf qvívar a Stángarhálse ur Sialfqvium í Stora Skigner a Stángarhálse úr sama Skigner beina Stefnu i Köldulaug sem liggur i millum Ölvers vatns lauga og og Nesialauga ur Koldu laug i Vörduskéggia ur Vorduskeggia eftir melnum sem Liggur fyrir Vestan Dyrafjöllinn a Skuflunga ur Skuflungum i Klofninga en ur þeim eptir gili[nu] á millum Heidarbæar og Nesia, úr greindu Gile beina Stefnu sudur yfer Vatnid a Mots Vid ádur áminsta Giá og beint þadan Vestur i hana; alt ad ordfullu Lögfullu og Logmale réttu: fyrirbiodande hedan af hverjum Manne sér ad nyta tiltekid Nesia Land i því vinna né veide fyrir því brúka án míns Leyfis.⁵⁹

Þessi lögfesta var þinglesin á Bakkárholtspingi 19. maí 1817.

Nesjavellir byggðust úr landi Nesja árið 1820 (eða 1819) eins og segir í kaflanum um Nesjavelli hér á eftir.

Skipti á landi og veiðistöðum milli Nesja og Nesjavalla, sem gerð voru 8. janúar 1848, voru þinglesin á manntalsþingi 10. júní 1848.⁶⁰

Nesjar eru metnir 20 hundruð að dýrleika í Jarðatali Johnsens frá 1847. Neðanmáls segir að hreppstjóri telji Nesja 10 hundruða að dýrleika og Nesjavelli, sem ekki er getið í jarðabókum, sömuleiðis. Prestur getur Botndals en hvorki hreppstjóri né jarðabækur.⁶¹ Í kaflanum um bændaeignina Nesjar í jarðamati 1849-1850 kemur eftirfarandi fram:

⁵⁷Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. b., s. 378.

⁵⁸*Sunnlenskar byggðir III. b.*, s. 246.

⁵⁹Skjöl nr. 2 (4) a-b og 2 (8).

⁶⁰Skjal nr. 2 (10).

⁶¹Skjal nr. 4 (8).

Slægiur litlar og reitingslegar, heykostur <í> meðallagi. Utrými gott og landkostir fremur góðir. Vetrararbeit í meðallagi. ... Smalamennska fremur orðug og dýrbitur mikill.⁶²

Á árunum 1868-1873 var uppi deila milli Ófeigs Vigfússonar í Nesjum og Mosfellsprests vegna notkunar hins fyrrnefnda á Sauðafellsflóa á Mosfellsheiði, sem Mosfellsprestur taldi tilheyra kirkju sinni. Í því máli gekk dómur 22. nóvember 1873 en málið dæmdi sýslumaðurinn í Árnassýslu ásamt meðdómsmönnum.

Landamerkjabréf Nesja var undirritað 15. maí 1890 og því var þinglýst 9. júní 1890. Samkvæmt því eru landamerki jarðarinnar:

Fyrst milli Nesja og Nesjavalla hefjast þannig. Úr Sandhólnum austanvert á svonefndum Stapa við Þingvallavatn í merkjasteina norðan til á Krummahlíð, þaðan í Brúnkolluhól og svo í skarðið milli Jórutinds og Hátinds, þaðan í Dyadalshnúk, þaðan í Vörðuskeggja, svo beint norður í Sköflunga, svo í Klofninga tjarnir sem er hornmark milli Heiðarbæjarlands og Nesjalands, svo sjónhending austur í vörðuna norðan til við há – Lönguhlíð; þaðan eptir jarðfallinu norðan við Þríhyrning fram á svonefnda Jórukleyf, þaðan í Miðbungumel við Þingvallavatn.

(þrotun búnga)

Athugasemd

Þess skal getið, að Nesjar eiga ítak til slægna í Nesjavallalandi í Botnadal og vestan megin Illagils, en Nesjavellir skógarítak í Jórukleyf frá stóra steininum norðvestan á vatnsbrekkunni, brekkuna norður að Skriðu og niður að götu.

Lýsingin var samþykkt af umráðamanni Þingvallakirkjujarðarinnar Heiðarbæjar, eiganda Nesjavallalands og fulltrúa afréttar Grafningshrepps.⁶³

Fasteignamat 1916-1918 kveður landamerki vafalaus. Einnig segir:

Beitilandið er víðlent fjalllendi, sumstaðar skógi vaxið; skjólgott, kjarngott, mjög gott sauðfjárland. ... Nes<j>avellir eiga skógarítak í landinu, á svo nefndri Nesjakleif, sem nú er nær að engu orðið.⁶⁴

Í fasteignamati 1932 stendur að beitiland Nesja sé víðlent og gott fjalllendi. Einnig kemur þar fram að tún hennar sé vel afmarkað. Hluti þess er girtur með gaddavír en hluti túnsins liggur að vatni. Nesjar eiga afréttarland í fjallendi sem er ekki mjög víðlent. Á jörðinni er nokkurt skógarhögg og hún þarf að þola ágang afréttarfjár. Jörðin hefur slægnaítak í Nesjavallalandi. Landamerki Nesja eru ágreiningslaus.⁶⁵

⁶²Skjal nr. 2 (15) a-b.

⁶³Skjal nr. 4 (30) a-b.

⁶⁴Skjal nr. 2 (3).

5.6. Nesjavellir

Nesjavellir eru úr upphaflegu Nesjalandi og urðu til sem býli árið 1820 eftir því sem segir í Árbók Ferðafélags Íslands árið 2003. (Sunnlenskar byggðir segja árið 1819). Var það sjálfseignarbóndi í Nesjum sem flutti þangað eftir að kona hans drukknaði í Þingvallavatni.⁶⁶

Í sóknalýsingu Björns Pálssonar frá 1840 segir:

Nesjavellir eru byggðir fyrir rúmum 20 árum.⁶⁷

Nesjavalla er getið sem hjáleigu Nesja í Jarðatali Johnsens frá 1847. Neðanmáls kemur fram að jarðarinnar sé ekki getið í jarðabókum.⁶⁸

Skipti á landi og veiðistöðum milli Nesja og Nesjavalla, sem gerð voru 8. janúar 1848, voru þinglesin á manntalsþingi 10. júní sama ár.⁶⁹

Í þeim hluta jarðamatsins 1849-1850, sem fjallar um bændaeignina Nesjavelli, kemur eftirfarandi fram:

Slægjur hægar og fremur góðar en litlar, heykostur sæmilega góður. Landrými nog og landkostir góðir, en vetrarþýngsli nokkur. ... smalamennska fremur orðug og dyrbítur mikill.⁷⁰

Hinn 27. janúar 1852 undirritaði Grímur Þorleifsson á Nesjavöllum samning er kvað á um leigu á brennisteinsnámum í Nesjavallalandi til Jóns Hjaltalíns landlæknis. Í samningnum kom einnig fram að leigutaki ætti rétt til annarra jarðmálma sem myndust í Nesjavallalandinu. Samningurinn var til 100 ára og þinglesinn 20. júní 1859.⁷¹

Landamerkjabréf jarðarinnar Nesjavalla var undirritað 27. mars 1886. Það var þinglesið 24. maí 1889:

Milli Ölvisvatnstorfu og Nesjavalla hefjast landamerkin við Þingvallavatn í gjá þeirri, er liggur í vatn fram milli svonefndra Grámela; liggja þau úr gjá þessari eptir gjáardrögum, er liggja í Rauðhóls-gjáarendann hinn nyrðri, og eptir Rauðhóls-gjá endilangri og úr syðri enda hennar beina stefnu í Ölvisvatnsskyggvir og þaðan beina stefnu í hrygg þann, sem liggur milli Ölvisvatnslaugar og Köldulaugar. Þaðan liggja landamerki Nesjavalla eptir beinni stefnu í Vörðuskeggjahnúk, og úr honum beina stefnu í Djúpadalshnúk úr Dyradalshnúk beina stefnu í skarðið milli Jórutinds og Hátinds “Tindaskarð”. Þaðan eptir því skarði miðju norður á móts við norðurenda “Hátindatagls” og þaðan beina stefnu í svonefndan Markhól norður við Þingvallavatn. Markhóll þessi er sandhóll áfastur við svonefndan “Stapa”

⁶⁵Skjal nr. 2 (16).

⁶⁶Þór Vigfússon, s. 166. *Sunnlenskar byggðir* III. b., s. 262.

⁶⁷Árnassýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar* s. 186.

⁶⁸Skjal nr 4 (8).

⁶⁹Skjal nr. 2 (10).

⁷⁰Skjal nr. 2 (15) a-b.

⁷¹Skjal nr. 2 (7) a-b.

sunnanverðan. Að norðanverðu við Nesjavallaland liggur Þingvallavatn og á jörðin silungsveiði fyrir öllu landi sínu og norður í djúp vatnsins til móts við aðrar jarðir er sunnan að vatninu liggja.

Utan þessara landamerkja á jörðin Nesjavellir skógarítak (skógarhögg) í Nesjalandi í Jórúkleif. Umhverfis ítaksspildu þessa liggur: að norðaustan Heiðarbæjarland, að suðaustan vegurinn (reiðgatan) allt að stórum steini við veginn, fyrir sunnan “Syðra gil”, að suðvestan bein stefna upp í “Eggjar”. Móts við skógarítak þetta á jörðin Nesjar slægnaítak, þ.e. rjett til heyskapar í “Botnadal” og í “Vegghamrahólum” innan Nesjavallalands.

Lýsing þessi var samþykkt af eigendum 4/5tu hluta af jörðinni Nesjum, eiganda Ölfusvatns með Hagavík, prestinum á Þingvöllum og umboðsmanni afréttar Ölfushrepps.⁷²

Landamerkjabréf Nesja var undirritað 15. maí 1890 og því var þinglýst 9. júní 1890. Í því eru upplýsingar um landamerkin við Nesjavelli. Fjallað er um þetta landamerkjabréf í kaflanum um Nesjar hér að framan.

Landamerki Nesjavalla eru sögð vafalaus í fasteignamati 1916-1918. Beitolandi er svo lýst:

Beitolandið er víðlent fjallendi, vaxið skógi að nokkru leyti, skjólgott, snjóþungt, kjarngott. Smalamennska erfið.⁷³

Í kaflanum um Nesjavelli í fasteignamati 1932 kemur fram að á jörðinni sé að finna hrís og hverir og að talið sé að þar finnist brennisteinn. Einnig stendur þar að beitolandið sé stórt og gott. Tún og engjar jarðarinnar séu girt af með um 2000 metra girðingu. Nesjavellir eigi afréttarland í fjallendi sem ekki sé mjög víðlent. Þá eigi jörðin skógarítak á Nesjum.⁷⁴

Samkvæmt kaupsamningi í apríl 1964 og afsali frá 22. apríl 1965 eignaðist Reykjavíkurborg Nesjavelli.⁷⁵ Nú er Orkuveita Reykjavíkur eigandi Nesjavalla samkvæmt eignaryfirlýsingu 1. október 2003.⁷⁶

5.7. Ölfusvatn og hjáleigurnar Hagavík og Krókur.

Ölfusvatn eða Vatn er fyrst nefnt í máldaga kirkjunnar þar, sem talinn er frá 1180. Þar er Hagavíkur einnig getið:

Vatn. Þessi er kirkio maldage at vatne. at þar liggr til sandey oll. oc .xij. hundroþ alna i vatz lande oc i hagavíkr lande. oc scal eigi selia lond þesse

⁷²Skjal nr. 4 (31) a-b.

⁷³Skjal nr. 2 (3) a-b.

⁷⁴Skjal nr. 2 (16).

⁷⁵Skjöl nr. 5 (3 og 4).

⁷⁶Skjal nr. 5 (6).

nema með ollom gæþom. þeim er fylgia. at leyfe biscops þess er i scala hollte er.⁷⁷

Samkvæmt Vilkinsmáldaga frá árinu 1397 var hálf heimaland Ölfusvatns kirkjueign. Ekki er minnst á Hagavík.⁷⁸ Í máldaga Ölfusvatnskirkju frá því um 1491-1518 segir:

Kirkian a Olversvatni. a heimaland halft. sandey. kirkivRid. ... þar liggur til eirn bær. kirkian lasin. Hana a skalholt.⁷⁹

Krókur er nefndur í Gíslamáldögum frá því um 1570. En þangað var kirkjusókn að Ölfusvatni. Þá átti Ölfusvatnskirkja hálf heimalandið.⁸⁰ Eftir því mætti ætla að Krókur hafi verið sérstök jörð og lögbýli eins og kemur fram í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, en bæði Krókur og Ölfusvatn (Hagavík hjáleiga Ölfusvatns) voru þá eign Skálholtsstóls.⁸¹

Ölfusvatn og Krókur áttu selstöður í heimalöndum samkvæmt Jarðabók Árna og Páls.⁸²

Á manntalsþingi að Bakkárholti 15. maí 1833 var lesið forboð hreppstjóra í Þingvallasveit og ábúenda á Ölfusvatni, Króki og Hagavík um að fé Ölfusmanna rækist ei í ofanefndra jarða lönd. Forboðið er dagsett 11. maí 1833.⁸³

Hinn 13. maí 1834 skrifaði ábúandi á Ölfusvatni, ásamt ábúendum á Torfastöðum, Tungu, Hlíð, Úlfljótsvatni og Villingavatni, undir yfirlýsingu þar sem fram kom að þessir aðilar bönnuðu ferðafólki að fara svokallaðan veg milli hrauns og hlíða því að ferðir um hann skemmdu slægjur og búfjárhaga ofanefndra jarða. Í skjalinu kemur einnig fram að nefndar jarðir:

byrja við Alptavatn og ná til Afréttar.

Þetta skjal var þinglesið 27. maí 1834.⁸⁴

Björn Pálsson færði selstöður inn á kort sem fylgdi sóknalýsingu hans. Allar voru þær aflagðar nema frá Ölfusvatni:

Ein var samt tekin upp í fyrra frá Ölfusvatni og aftur brúkuð í sumar; mun það því ekki hafa skaði þókt.⁸⁵

Eftir korti Björns að dæma virðist þetta sel hafa verið skammt frá mörkum Grafnings og Ölfuss. Er það væntanlega selið, sem kallast Nýjasel í ritinu Sunnlenskar byggðir, en þar segir um sel frá Ölfusvatni og Króki:

⁷⁷Skjal nr. 4 (4).

⁷⁸Skjal nr. 4(58).

⁷⁹Skjal nr. 4(59).

⁸⁰Skjal nr. 4 (2).

⁸¹Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. b., s. 378–380.

⁸²Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. b., s. 379–380.

⁸³Skjal nr. 2 (9).

⁸⁴Skjal nr. 2 (5)a-b.

⁸⁵Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar, s. 182.

Sel frá Ölfusvatni: Gamlasel var í kvos sunnan undir Selhól í Ölfusvatnshólum. Rennur Ölfusvatnsá þar rétt hjá og er Kaldá þar komin í ána. Þetta sel er ævagamalt. Þarna handhuggu fylgdarmenn Þórðar kakala Þorstein Guðinason, fylgdarmann Gissurar Þorvaldssonar, ...

Nýjasel er móti norðvestri við smátjörn á mýrarbletti sem er alveg við selið. Nýjasel er úti í Seltöngum meira en klukkutíma gang frá Ölfusvatni. Var fénu beitt í Laka, ... Er þetta eina selið sem er vitað með vissu, hvenær var síðast notað, en það var 1849. ...

Sel frá Króki var út við Kaldá rétt ofan við efstu flúðirnar.⁸⁶

Þór Vigfússon vísar að þessum seljum í Árbók Ferðafélags Íslands árið 2003. Einnig getur hann um þörf bænda fyrir að forða búpeningi á sumrum undan mýbiti á bökkum Sogs og Þingvallavatns.⁸⁷

Ölfusvatn og Krókur voru meðal þeirra jarða sem seldar voru undan Skálholtsstóli fyrir árið 1800. Ölfusvatn var selt 1. ágúst 1787 og Krókur 26. janúar 1791. Samkvæmt Jarðatali Johnsens voru Ölfusvatn og Krókur lögbylí en Hagavík hjáleiga frá Ölfusvatni.⁸⁸

Jarðamatið 1849-1850 segir Ölfusvatn bændajörð og hjáleigur hennar vera Hagavík og Krók.

Í Ölfusvatnshlutanum í jarðamatinu stendur meðal annars:

Slægjur sæmilega goðar, ekki miklar heyfall heldur létt. Landrými nægilegt og landkostir góðir, vetrarþing í meðallagi. ...

Í þeim hluta greinargerðarinnar, sem fjallar um Hagavík, stendur meðal annars:

Slægjur reitingslegar, snögglendar, örðugar, heyfallið gott. Landrými nóg, landkostir góðir og vetrarþing sömuleiðis. ... fremur örðug smalamennska og dýrbítur.

Að lokum er svo umfjöllun um Krók. Í henni kemur eftirfarandi fram:

Slægjur miklar, votsamar, hægar, heyfallið fremur létt. Hagrými og landkostir góðir en vetrarþingt ... dýrbítur nokkur.⁸⁹

Samkvæmt Nýrri jarðabók frá 1861 eru Krókur og Hagavík talin hjáleigur frá Ölfusvatni.⁹⁰

Í framhaldi af áreið sem farin var á landamerki jarðanna Króks og Ölfusvatns og hjáleigunnar Hagavíkur 8. og 9. júlí 1884 var útbúið landamerkjabréf fyrir téðar jarðir. Það var undirritað 15. ágúst 1885:

⁸⁶ *Sunnlenskar byggðir* III. b., s. 246.

⁸⁷ Þór Vigfússon, s. 159 og 163.

⁸⁸ Skjöl nr. 4(9 og 60).

⁸⁹ Skjal nr. 2 (15) a-b.

⁹⁰ Skjal nr. 4 (9).

Norðaustan að löndum þessara jarða liggur Þingvallavatn, sunnan frá mynni “Villingavatns-ár” eður “Króksár”, og norður í lægð þá, er liggur milli svonefndra “Grámela” við Þingvallavatn. Þá hefjast landamerkin á landi í gjáarmunna þeim, er liggur út í Þingvallavatn milli nýnefndra “Grámela”, og liggja þau eptir gjáardrögum þeim, er þaðan liggja uppi “Rauðhólsgjáar” enda hinn nyrðri, svo ræður “Rauðhólsgjá” mörkum til enda; síðan ræður bein stefna úr “Rauðhólsgjáar”-enda hinum syðri í Ölvisvatns-skyggjir, og úr honum aptur bein stefna í hrygg þann ofanverðan, er liggur upp á milli “Ölvisvatnslaugar” og Köldulaugar. Af hrygg þessum ræður merkjum bein stefna í bergeggar eða brúnir þær, er mynda svonefndar “Hengilsyllur” (austan í Henglinum); síðan liggur merkjalínan eptir eggjum þessum, og úr þeim í mel einn, bleikrauðan til að sjá, er liggur upp af “Raufarbergi”, og þaðan í “Raufarberg” sjálft. Úr “Raufarbergi” liggja mörkin síðan yfir miðjan “Brúnkollublett” beina stefnu í “Grjóthól” sunnan í “Tjarnarhnúknun”, þaðan í bergnef eitt sunnanvert við “Álptatjörn”, þaðan beina stefnu austur yfir “Folaldaháls” í grjóthól, er stendur einstakur í “Killis-fells-mýri”, og síðan sömu beina stefnu austur í miðjan slakkann, er liggur milli “Killisfells” og “Klóarfells”. Skal haldið uppi hornmarksvörðu í miðjum slakka þessum, þar eð þar er hornamark Villingavatnslands og Ölvisvatnslands, er þar mætast, en land Reykjakirkju í Ölvesi liggur fyrir báðum þessum löndum að sunnan. Frá hornmarksvörðu þessari, eður sunnan frá merkjalínu Reykjakirkjulands í miðjum slakkanum milli “Killisfells” og “Klóarfells”, þar, sem hann er lægstur, liggja merkin svo milli Ölvisvatns- og Krókslands annars vegar en Villingavatnslands hins vegar norður lægstan slakka þenna miðjan niður úr “Laxárdalsbotni”. Síðan ræður merkjum alla leið til Þingvallavatns á sú er rennur eptir dal þessum endilöngum, og síðan norður í Þingvallavatn milli jarðanna ”Króks” og “Villingavatns”, og nefnist hún neðan verð ýmist “Króksá” eða “Villingavatns-á”.

Eyjan “Sandey” í Þingvallavatni liggur undir jörðina Ölvisvatn og tilheyrir henni að öllu leyti sem hver annar hluti af landi hennar.

Fyrir neðan landamerkjalyásinguna stendur:

Ofanskriðu landamerki móti Reykjatorfulandi eru af mjer undirskriðuðum samþykkt. Sæmundur Sæmundsson á Elliðavatni og mjer Gísla Guðmundssyni í Reykjakoti.

Þar fyrir neðan koma undirskriftir fulltrúa Úlfljótsvatns og eiganda Nesjavalla. Síðast kemur undirskrift Jóns Árnasonar oddvita vegna afréttarlands Ölfuss.⁹¹

Ölfusvatn, Hagavík og Krókur voru í fjölskyldueign samkvæmt fasteignamati 1916-1918, átti faðirinn Ölfusvatn en sonurinn hinar jarðirnar. Tekið er fram við Hagavík að landamerki jarðanna séu sameiginleg og þinglesin. Upplýsingar, sem helst gætu skipt máli, eru varðandi beitoland. Um Hagavík segir meðal annars:

Engjar lítt grasgefnar, sléttar, mest harðvelli á dreif um bithaga; langt á þær. ...Beitilandið er víðlent fjalllendi, sumstaðar skógi vaxið, ágætt fyrir sauðfé, skjólgott. fremur snjólétt, kjarngott. Smalamennska erfið.

Á Ölfusvatni:

Beitilandið er gott sumarland, einkum fyrir sauðfé, víðlent, skjólgott, fremur snjóþungt, kjarngott. Smalamennska erfið.

Krókur:

Beitilandið er gott sauðfjárland, víðlent fjalllendi, skjólgott, fremur snjóþungt. Smalamennska erfið.⁹²

Krókur var seldur út úr Ölfusvatnseign árið 1917 án landskipta.⁹³

Í fasteignamati frá árinu 1932 er kafli um jörðina Ölfusvatn. Í honum segir meðal annars að beitiland jarðarinnar sé víðlent og að stutt sé á það og engjarnar. Túnið sé girt með 1000 metra gaddavírgirðingu. Á jörðinni sé mótak, dálítið hrís, hverir og silungsveiði. Þar sé einnig léleg torfrista og byggingarefni. Ölfusvatn eigi afréttarland í fjallendi sem ekki sé mjög víðlent. Umferð afréttarfjár og fénaðar frá öðrum bæjum skaði jörðina.⁹⁴

Í sama fasteignamati kemur fram að beitiland Hagavíkur sé víðlent. Langt sé að engjum býlisins. Túnið sé girt 1200 metra járngrirðingu. Á jörðinni sé að finna skóg, hverir og laugar. Þar sé einnig silungsveiði. Hagavík eigi afréttarland í fjallendi í sveitareign sem ekki sé mjög víðlent. Jörðin verði fyrir ágangi afréttarfjár.⁹⁵

Króki er lýst þannig í fasteignamati frá 1932 að beitiland sé víðlent og ekki langt á það. Í skýrslunni kemur einnig fram að tún og engjar jarðarinnar séu girt með gaddavír og timbri. Á jörðinni sé mótak, torfrista og byggingarefni auk silungsveiði. Krókur eigi afréttarland í fjallendi í sveitareign sem ekki sé mjög víðlent. Býlið eigi sameiginleg landamerki með Ölfusvatni og hjáleigunni Hagavík. Jörðin verði fyrir ágangi afréttarfjár.⁹⁶

Árið 1940 voru gerð landskipti milli Ölfusvatns og Króks. Landamerkjabréf með lítils háttar breytingum frá skiptunum 1940 var gert 20. október 1942:

Undirritaðir eigendur jarðanna Króks annarsvegar og Ölfusvatns hinsvegar, beggja í Grafningshreppi, hafa í dag komið sér saman um neðangreind landamerki milli téðra jarða.

Úr Villingavatnsá, við Bullaugalækjarmynni, eftir svonefndri Ölfusvatnsgirðingu, að svonefndri Króksgirðingu, vestan í Víðihlíð, frá horni Króksgirðingar eftir girðingunni, austan Ölfusvatnsár, til suðvesturs, að

⁹¹Skjal nr. 4 (32) a-b

⁹²Skjal nr. 2 (3).

⁹³Skjal nr. 5 (13).

⁹⁴Skjal nr. 2 (16).

⁹⁵Skjal nr. 2 (16).

⁹⁶Skjal nr. 2 (16).

útsuðurshorni Króksgirðingar við Kaldármynni, þaðan austan Kaldármynnis beina stefnu í hæsta hnúk Stóra Stapafells. Úr nefndum hnúk eftir Stapafelli í Tindgilsmunna, eftir Tindgili í Kattartjörn efri, þaðan eftir slakkanum, þar sem hann er lægstur í Álftatjörn, yfir hana, í bergnef eitt sunnan við Álftatjörn. Það skal tekið fram að Ölfusvatnsáin er öll eign Ölfusvatns. Þar sem girðingar ráða mörkum, verða merkjasteinar síðar settir.

[Síðan koma ákvæði um veiðirétt Króks í Þingvallavatni].⁹⁷

Hagavík var seld sérstaklega 7. ágúst 1936.⁹⁸ Engin mörk koma fram í afsalinu. Eigandi Hagavíkur (Helgi Tómasson), sem einnig átti hálf Ölfusvatn, og hinn eigandi Ölfusvatns (Sveinn Benediktsson) komu sér saman um 19. september 1952 að gerðardómur skæri úr um landamerki milli eignarhlutanna. Sá dómur var kveðinn upp 7. júlí 1954, svohljóðandi:

Frá Þingvallavatni við norðurenda Ölfusvatnsfjalls fylgja merkin beinni línu, sem liggur um hæztu punkta á norður- og suðurenda fjallsins, og eru þeir merktir á uppdrætti Herforingjaráðsins með hæðatölunum 220 á norðurenda fjallsins, en 241 á suðurendanum. Frá punkti þeim, sem merktur er 241, liggja merkin síðan beinalínu í hæsta punkt á Selhól, merktum með hæðatölunni 201 á nefndum uppdrætti, og beint áfram, unz línan sker Ölfusvatnsárgljúfur, þaðan fylgja merkin Ölfusvatnsá, þar til gljúfrin þrýtur suðaustur af Mælifelli. Frá gljúfurendanum eru merkin bein lína í Klapparnef það við Þverá, sem er næst norðaustan við Móbergsbogann, sem Þverá fellur undir, en móbergsbogi þessi er þar sem Lakalækur fellur í Þverá. Þetta mark liggur gegnt hæðatölu 224 á uppdrætti Herforingjaráðsins. Frá nefndu klapparnefi eru merkin bein lína að mótum Þverár og Ölkeldu-hálslækjar, en vatnamót þessi liggja norður undan háum hamri, sem er milli lækjarins og árinna. Síðan ráða Þverá og Kýrgil Merkjum, unz Kýrgil sker þinglesin landa- og hreppamörk á Hengilsyllum.

Hæðatölur þær, sem miðað er við í landamerkjum þessum, eru samkvæmt uppdrætti danska herforingjaráðsins í mælikvarða 1:50.000. Eru landamerkin mörkuð með grænni línu á uppdrátt, sem fylgir gerðardómnum.

Einnig kemur fram í gerðardómnum að sá, sem fékk austurhluta Ölfusvatnslands, hafði fengið hlutfallslega stærra land og jarðhitasvæði en honum bar og sömuleiðis hlutfallslega nokkuð meiri veiðiaðstöðu í Þingvallavatni og Ölfusvatnsá, en hjá því varð ekki komist ef haganleg skipti áttu að fást. Voru eiganda Hagavíkur og vesturhluta Ölfusvatns gerðar fébætur þess vegna. Gerðardómurinn var innfærður í afsals- og veðmálabók Árnassýslu 27. maí 1968.⁹⁹

⁹⁷Skjal nr. 5 (26).

⁹⁸Skjal nr. 5 (10).

⁹⁹Skjal nr. 5 (13).

Hinn 15. september 1950 var gerður félagssamningur um Hagavík.¹⁰⁰ Eigendur Hagavíkur slitu sameign á jörðinni með landskiptagerð 11. apríl 1969. Hluti var þó áfram í óskiptri sameign:

1. Í hlut Bjarna Helgasonar kemur það land, sem markast að norðan af þjóðvegi frá mörkum Nesjavalla og Hagavíkur að Þingvallavatni, þó svo að síðasta spölinn, frá norðaustur horni Bæjarfjalls ræður miðlína gamla vegarins, er liggur niður af núverandi þjóðvegi, þar til komið er í beina stefnu af suðurvegg gamla fjóssins, en þaðan, síðsta kaflann niður í vatn ræður lína í beina stefnu í suðausturhorn sumarbústaðar dr. Helga heitins Tómassonar í Hagavík. Við fjöruborð skal settur upp markasteinn. ...

Úr markasteini ræður Þingvallavatn að landi Ragnheiðar Brynjólfsdóttur og Brynjólfs Helgasonar. Að sunnan ræður markalína milli síðastnefnds lands og Hagavíkurlands, í svonefndan Skolla, en þaðan bein lína í Ölfusvatnsskyggni og úr honum eftir landamerkjum Nesjavalla og Hagavíkur, í núverandi þjóðveg.

3. Í óskiptri sameign jarðeigenda (aðila) er allt land Hagavíkur sunnan og vestan línu þeirrar úr Skolla í Ölfusvatnsskyggni, sem um getur í 1. lið, ásamt jarðhita og öðrum gögnum og gæðum.¹⁰¹

Árið 2004 var gerður kaupsamningur milli eigenda Hagavíkur og Orkuveitu Reykjavíkur um landið sem er tilgreint í 3. lið í landskiptagerðinni frá 1969. Sömuleiðis var þessum hluta skipt úr Hagavík með landskiptagerð 30. apríl sama ár. Nefndist hið útskipta land Hagavíkurlaugar I.¹⁰²

Bjarni Helgason seldi Orkuveitu Reykjavíkur hluta af úrskiptu landi sínu frá árinu 1969 með kaupsamningi 30. apríl 2004. Jafnframt voru gerð landskipti sama dag. Hið útskipta land nefnist Hagavíkurlaugar II.¹⁰³ Land Hagavíkurlauga I og II er sýnt á korti frá Línuhönnun.¹⁰⁴

Umboðsmaður eigenda suðurhluta Ölfusvatns og Hitaveita Reykjavíkur gerðu með sér kaupsamning 30. júlí 1985 sem síðan var staðfestur með afsali 31. desember sama ár. Orkuveita Reykjavíkur óskaði síðan eftir þinglýsingu eignaryfirlýsingar á þessu landi 1. október 2003.¹⁰⁵

5.8. Þingvalla- og Grafningsafréttir

Um Brúsastaði segir Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá árinu 1711:

¹⁰⁰Skjal nr. 5 (12).

¹⁰¹Skjal nr. 5 (14).

¹⁰²Skjöl nr. 5 (17, 19 og 21).

¹⁰³Skjöl nr. 5 (18, 20 og 22).

¹⁰⁴Skjal nr. 5 (23).

¹⁰⁵Skjöl nr. 5 (28, 29 og 32).

Afrjett á jörðin saman við Grímsnesínga á Skjaldbreiðarhrauni og Hrafnabjörgum, og þar norður um alt, en hefur ekki um lánga tíma brúkaður verið, ut supra hjá Miðfelli.¹⁰⁶

Sambærileg umsögn er um jarðirnar Kárastaði, Stíflisdal, Skálabrekku og Heiðarbæ. Tekið er fram um jarðirnar Brúsastaði, Kárastaði, Stíflisdal og Heiðarbæ að haga á sumri eigi jarðirnar mikla og góða.¹⁰⁷

Hálfðan Jónsson bóndi á Reykjum í Ölfusi samdi árið 1703 lýsingu Ölfushrepps (sem þá náði yfir Ölfus og Grafning). Um afrétt sveitarinnar segir meðal annars:

Það þráttnefnda fjall Hengill er stórt og hátt og liggur til austurs og vesturs, að ofanverðu blásið með mosum, en til hliðanna, einkum að sunnan og austanverðu, með grasbrekkum. En á vestri síðuna hefur það stór gil og hamra. ... Þetta fjall með kringumliggjandi á allar síður fellum, hálsnum, ásamt dölum og völlum, er afrétt Ölvesinga fyrir sauðfé, naut og einnin hross. Þennan afrétt munu og Suðurnesjamenn brúkað hafa í fyrri tíð, er hér að framan um getur.¹⁰⁸

Páll Vídalín gerði jarðabók fyrir Grafning og Ölfus árin 1706 og 1708. Þar segir um Nesja í Grafningi:

Afrjett á jörðin undir Hengli tollfrí ásamt öðrum Ölvess og Selvogsmönnum.¹⁰⁹

Til þessa vitnar Jarðabók Árna og Páls við hverja jörð í Grafningi og Ölfusi, ekki þó við Hjalla. Selvogsmenn virðast hafa verið hættilir að nýta afréttinn undir Hengli árið 1706, sbr. það sem segir um Snjóhús:

Afrjett hefur jörðin stundum brúkað tolllaust ásamt öðrum þessarar sveitar innbúendum, þar sem heitir Hengill. Nú láta menn það ógjört um stundir.¹¹⁰

Áþekkar umsagnir eru um aðrar jarðir í Selvogi.

Auk þessa voru í Nesjum samkvæmt Jarðabókinni:

Sumarhagar óþrjótandi góðir og miklir.¹¹¹

Hinn 19. maí 1826, var lesið á manntalsþingi í Reykjavík bréf frá nokkrum bændum í Grafningi og Þingvallasveit frá 21. desember 1825 þar sem gert var forboð móti því að reka stóðhross í afrétt fyrir ofan Mosfellssveit og Seltjarnarneshrepp.¹¹²

Hinn 4. apríl 1833 senda Ófeigur Jónsson (í Heiðarbæ), Þorsteinn Einarsson (í Stíflisdal), Jón Eyjólfsson á Fremrahálsi í Kjós, Sigurður Þorkelsson (í Selkoti) og

¹⁰⁶Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. b., s. 368.

¹⁰⁷Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. b., s. 368, 369, 371, 373 og 374.

¹⁰⁸Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar, s. 246-247

¹⁰⁹Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. b., s. 377.

¹¹⁰Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. b., s. 444.

¹¹¹Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. b., s. 377.

¹¹²Skjal nr. 2 (21).

Grímur Þorleifsson (á Brúsastöðum) kvörtun til Ólafs Finsens sýslumanns í Gullbringu- og Kjósarsýslu yfir ágangi stóðhrossa úr Mosfellssveit, Kjalarnesi og jafnvel Seltjarnarnesi og Reykjavík á þeim leigð beitolönd, haga, engjar og jafnvel tún:

hvörir aller þó litla og sumer að ockar meiníngu alls einga tiltölu eiga til afréttar eða beitar á austurheidum, og að visu einginn þessara tiltölu til Hrossa nauta eða fjárbeitar innann Arnass sýslu takmarka.

Biðja þeir sýslumann að halda þeim að reka stóð sitt suður í fjöll, það sem eingöngu tilheyri Gullbringusýslu, og gera hrossaeigendum kunnugan ásetning sinn og fleiri, sem hlut áttu að máli, að þeir hefðu í huga að setja stóðhross óviðkomandi og óþekktra eigenda í tröð til útlausnar eða meðhöndla sem annan óskilafénað, ef þau hittust í beitarlandi þeirra eða engjum framvegis.¹¹³

Björn Pálsson, prestur á Þingvöllum, segir í sóknalýsingu sinni árið 1840:

Afréttur fyrir Grafnings- og Ölvesmenn, sem rétta saman, er í fjöllum milli Grafnings og Ölves, þegar kemur vestur fyrir Hrómundartind, og það vestur á Mosfellsheiði. Fyrir norðan Súlur, Ármannsfell og Lágafell og suður af Skjaldbreið er afréttur fyrir Þingvallasókn, sem tilheyrir Þingvallaprestakalli og brúkast leigulaust.¹¹⁴

Í jarðamati 1849-1850 er kafli um Þingvalla- og Grafningsafrétti. Þar kemur eftirfarandi fram:

Grafningur á Afrétt saman við Ölfus menn, en Þingvallasveit á afrétt að Systuskilum frá Skuflungahrigg á Moldbrekkur eystri á Mosfellsheiði; þaðan á Systusteini, þaðan í Rjúpnagil héðan yfir Sauðafell og í Systuhólma í Stórolaxá, þaðan í Steinkirkju og á Kjöl norður og héðan í Hvalskarð norður; þaðan í Vegg og þaðan í Fantófell, héðan til austurs í Hróðurkalla, þaðan í Skjaldbreið og í Tindafjöll suður og héðan loksins í Hrafnabjörg.¹¹⁵

Í landamerkjabréfi, sem var þinglýst 10. júní 1890, er greint frá afréttarmörkum Ölfus- og Grafningshreppa innan Árnassýslu:

Raufarberg, sem er hornmark milli Ölfusvatns og Reykjatorfu, og svo úr Raufarbergi beina stefnu í vestasta horn á Ölfusvatnsskigni, sem er landamerki á Ölfusvatns- og Nesja-torfum, og úr vestasta horni á Ölfusvatnsskigni beina stefnu fyrir norðan Hengil í vörðu, sem er á Stóraborgarhól, sem er í sýslumörkum á milli Arnass- og Gullbringusýslna.

Þessi lýsing var samþykkt af Þorgeiri Þórðarsyni á Núpum, fyrir Ölfushrepp. Gísli Magnússon á Króki skrifaði undir hana fyrir hönd Grafningshrepps og Jón Jónsson skrifaði undir vegna Ölfusafréttar. Þeir skrifuðu undir 22. maí 1886.¹¹⁶

¹¹³Skjal nr. 2 (1).

¹¹⁴Árnassýsla. Sýslu- og sóknalýsingar, s. 182-183.

¹¹⁵Skjal nr. 2 (15) a-b.

¹¹⁶Skjal nr. 4 (38) a-b.

Fyrir neðan undirskriftirnar er útdráttur úr landamerkjaskrármi jarðanna Miðdals og Elliðakots í Kjósarsýslu. Í honum er fjallað um mörkin milli nefndra jarða og Grafnings- og Ölfushreppa. Undir útdráttinn var skrifað 3. október 1885:

Miðdalsland að austanverðu frá vörðunni á hæsta Borgarhólnum til suðurs sjónhending á Vífilfell um sýslubúfu, sem er á Lágheiðinni fyrir austan Lyklafell niður að árfarinu, sem liggur niður Bolavelli.

Elliðakotsland að austanverðu frá nefndu árfari beint til Vífilfells eins og sjónhending ræður frá Borgarhólnum; þaðan niður sandskeiðið o.s.frv.

Þessi lýsing er staðfest af Guðm. Einarssyni (Miðdal) og Guðm. Magnússyni, Elliðakoti, og Jóni Jónssyni vegna Ölfusafréttar.¹¹⁷

Á haustfundi árið 1909 var ákveðið að gera áreið á afréttinn milli Grafnings og Ölfushrepps sem fyrst.¹¹⁸ Þá voru í undirbúningi skipti á afréttinum, a.m.k. hvað varðar leitir eins og síðar verður nefnt. Enn var haldinn hreppsfundur árið 1912 þar sem ákveðið var að útbúa glögg merki milli afrétta hreppanna og kosinn fulltrúi til þess að mæta við áreið:

Sjerstök áhersla lögð á að landamerkjalinan verði fyrir vestan gren þau sem eru í Grafningslandi og borgað hefur verið á af Grafningshreppi frá ómunatíð.¹¹⁹

Um afrétti Þingvalla- og Grafningshreppa segir fasteignamatið 1916-1918:

Afrétt á hreppurinn [Grafningshreppur] fyrir ofan bygðina (í Henglafjöllum), fremur grösugan og góðan, en ekki mikinn. ...

Afrétt á hreppurinn [Þingvallahreppur] fyrir ofan bygðina og innan, allmikinn og góðan.¹²⁰

Árið 1919 sendi Stjórnarráð Íslands sýslumönnum bréf þar sem óskað var eftir skýrslu um þau svæði í sýslunni sem talin væri alminningar svo og um „afréttarlönd“ sem ekki sannanlega hefðu tilheyrt eða tilheyrðu nokkru lögbýli.¹²¹ Sýslumaður í Árnessýslu sendi ekkert svar en í skjalasafni sýslunnar fundust eftirfarandi svör hreppstjóra í Þingvallasveit, Grafningi og Ölfusi:

Hreppstjóri Þingvallasveitar svaraði þannig 16.mars 1920:

Með brjefi af 4 febrúar hafið þjer hr Sýslumaður beiðst skjírslu um almenninga í Þingv.hr. Í Þingvallahreppi er alt land skjipt milli bíla og í nálægð við þau nema Þingvallaland sem nú eru á 5 bíli og er það að nokkruleiti afrjettur norður á bláskógheiði. fyrir norðan landspildu þá sem seld var af Þingvallalandi til Grímsneshrepps eru vatnlaus öræfi uppað jökli

¹¹⁷Skjal nr. 4 (38) a-b.

¹¹⁸Skjal nr. 2 (23).

¹¹⁹Skjal nr. 2 (24).

¹²⁰Skjal nr. 2 (3) a-b.

¹²¹Skjal nr. 2(26)

sem mjer vitanlega ekkjert bíli eða hreppur hefur helgað sjer eða hefir neina eignar heimild á.¹²²

Hreppstjóri Grafningshrepps svaraði 8. apríl 1920:

Í Grafningshreppi eru ekki aðrir almenningar en afrjettur hreppsins. Landamerki umhverfis hann eru eptir því, sem mjer er kunnugt þau er nú skal greina: Bein stefna úr Vörðuskeggja sem er á Há-Hengli í stóra-Borgarhólinn, (sem er á Mosfellsheiði). Úr Borgarhólnum stefna í austur á Siðri-Moldbrekkur og þaðan í Klofningatjörn, sem er sunnan við Mosfellsheiðarveiginn, og úr Klofningatjörn bein stefna suður í fyrnefndann Vörðuskeggja. Afrjetturinn er því spilda úr miðri Mosfellsheiði, og má heita að svæði það sje með öllu vatnslaut á sumrin.¹²³

Hreppstjóri Ölfushrepps svaraði þannig 28. febrúar 1920:

Um almenninga aðra enn það sem talið er að vera afrjettarland hreppsins er hjer enga að ræða enn afrjettarland þetta er og hefur að fornu verið norðvesturbrúnir Hellisheiðar, það er að segja Hengillinn og dalirnir í kríngum hann þá til suðvesturs Skarðsmýrarfjall, Reykjafell, Sauðadalahnjúkar um Lambafell og þaðan lína vestur í afrjettarmörk Selvogsmanna. Sunnan og austan að línu þessari lyggja búfjarlönd margra Jarða í sveitinni. Hinsvegar og norður og vestur frá fellum þessum er hinn eiginlegi afrjettur svo sem Bolavellir Svínahraun Norðurvellir og sauðasturtaglið [svo í frumriti] á Mosfellsheiði alla leið niður að sýslumörkum að vestan og afrjettarmörkum Grafningsmanna að norðan enn sýslumörkin það er mörkin milli Árnessýslu að austan og Gullbríngusýslu að vestan lyggja eptir línu sem dregin er úr Vífilfelli um Bolaöldu norður í Borgarhól á Mosfellsheiði. Munu að þeim mörkum að vestan lyggja afrjettarlönd Seltjerna og búfjarlönd Mosfellssveitarmanna. Úr Borgarhól lyggja svo mörkin um suðurtaglið á Mosfellsheiði uppí Skeggja það er norðausturhornið á Henglinum. Um enga á er að ræða í afrjettarlandi þessu nema litla sprænu sem sprettur upp í Innstadal sunnanundir Henglinum og úr verður Hengladalsá. Um lönd þau er lyggja umhverfis Ölfushrepp að öðru leiti skal þess getið að vestan er Selvogur og Selvogsafrjettur. Svo með sjó fram austur að Ölfusá þá með henni uppað Sogi og með því þar til land Grafningsmanna tekur við lyggja svo búfjarlönd Ölfusinga og Grafningsmanna saman um fjöllin vestur að Hengli.¹²⁴

Í fasteignamatinu frá 1932 kemur fram¹²⁵ að jarðir í Þingvallasveit eigi afréttarland í Þingvallasveitarafrétti. Afrétturinn er kjarngott fjallaland.¹²⁶

¹²² Skjal nr. 4(55).

¹²³ Skjal nr. 4(56).

¹²⁴ Skjal nr. 4(53).

¹²⁵ Skjal nr. 2(3)

¹²⁶ Skjal nr. 2 (16).

Hinn 2. júní árið 1978 lýsti hreppstjóri Þingvallahrepps landamörkum afréttar Þingvallahrepps þannig:

Milli Kjósarhrepps og Þingvallahrepps: Um há Kjöl í Botnsúlur. Milli Þingvallahrepps og Borgarfjarðar: Úr Botnsúlum í Kvígindisfell; þaðan í Fanntófell; úr Fanntófelli í vestasta [vestasta handskrifað ofan línu] Hríðurkarl. [Síðan kemur lýsing á mörkum Þingvalla- og Grímsneshrepps].¹²⁷

Sama dag lýsti oddviti Grafningshrepps landamörkum Grafningsafréttar:

Úr Skeggja í Borgarhól; úr Borgarhól í vörðu á Moldbrekkum, sem er hornmark á milli Þingvallasveitar, Mosfellssveitar og Grafningshrepps. Úr Moldbrekkum í Klofningstjörn; þaðan í Sköflung; úr Sköflungi í Skeggja.¹²⁸

Böðvar Magnússon á Laugarvatni lýsir Þingvallaafrétti þannig í ritinu Göngur og réttir. Lýsingin miðast við afréttarsvæði Þingvellinga í heild áður en varnargirðingar voru settar upp:

Að norðan eru mörk Þingvallaafréttar úr Hríðurkötlum við Langjökul, þaðan vestur sjónhendin<g>u yfir Sjónarhól, yfir há-Kvífánaðsfell eða Kvígindisfell, þaðan yfir Botnsúlur, yfir Kjöl norðan Búrfells, þaðan í Skálafell og Moldbrekkur, sem eru austarlega á Mosfellsheiði.

¹²⁷Skjal nr. 4 (36).

¹²⁸Skjal nr. 4 (37).

6. NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

6.1. Inngangur

Ágreiningur aðila máls þessa varðar annars vegar eignarréttarlega stöðu Grafningsafréttar, þ.e. hvort þar sé eignarland eða þjóðlenda, og hins vegar afmörkun jarðanna Ölvisvatns með Hagavík og Króki gagnvart Ölfusafrétti, vegna ágreinings um staðsetningu á hornmarkinu „rauðbleikur melhnúkur“, sbr. landamerkjabréf Ölfusvatnstorfu frá 15. ágúst 1885. Úr síðarefnda álitafninu, þ.e. staðsetningu umrædds örnefnis, er leyst í máli nr. 6/2004 og verður vísað til þeirrar niðurstöðu eftir þörfum.

Kröfum aðila er lýst í kafla 3 en hér skal þess getið að þær hafa tekið nokkrum breytingum undir rekstri málsins, að hluta til fyrir milligöngu óbyggðanefndar. Þessar breytingar hafa fyrst og fremst miðað að því að einfalda kröfugerð og afmarka ágreining við raunverulegt eignarréttarlegt inntak. Undir rekstri málsins tókust þannig að nokkru sættir með aðilum um vesturmörk jarða gagnvart Ölfusafrétti og eftir þá sátt snertir kröfulína íslenska ríkisins ekki land innan merkja jarðarinnar Nesjavalla. Hún kemur því ekki til sérstakrar umfjöllunar í úrskurði þessum nema að því er varðar ákvörðun málskostnaðar, enda meðal þeirra jarða sem gerðar voru eignarlandskröfur vegna í tilefni af þjóðlendukröfu íslenska ríkisins.

Í þeim köflum sem hér fara á eftir verður gerð grein fyrir þeim sérstöku forsendum sem úrskurður óbyggðanefndar í máli þessu byggir á. Þar verður fyrst fjallað um landnám á því svæði sem hér er til umfjöllunar og því næst koma niðurstöður óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu einstakra landsvæða, í staðfræðilegri röð frá vestri til austurs.¹²⁹ Loks verður fjallað um ákvörðun málskostnaðar.

Umfjöllun þessi er í beinu samhengi og samræmi við „Almennar niðurstöður óbyggðanefndar“, ásamt viðauka við þær, í fyrri úrskurðum og vísar til þeirra.¹³⁰ Í hinum almennu niðurstöðum er gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra. Nánar tiltekið er gefið yfirlit um gróðurfar á Íslandi við landnám og þær breytingar sem á því hafa orðið síðan. Einnig er fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda. Gerð er grein fyrir flokkun lands í *jarðir*, *almenniga* og *afrétti* og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka.

¹²⁹ Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar á svæðinu er byggð á skýrslu Ingva Þorsteinssonar, ráðgjafa óbyggðanefndar á sviði náttúrufræði, sbr. skjal nr. 9, útgefnum kortum Landmælinga Íslands, örnefnaskrá frá Örnefnastofnun Íslands, athugunum í vettvangsferð, sbr. kafla 4.3., og almennum uppsláttarritum, svo sem árbókum Ferðafélags Íslands.

¹³⁰ Sjá kaflann *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* í málum nr. 1-7/2000 og *Viðauka við almennar niðurstöður óbyggðanefndar* í málum nr. 1-5/2001. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og fyrst birtir þannig sem viðauki með úrskurðum í málum nr. 1-9/2003. Sami viðauki fylgir hér.

Hugað er sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka sem og eignarhaldi á og undir jökklum og mörk við jökul eða á. Þá er fjallað um það hvort og þá hvaða vísbendingar um eignarréttarlega stöðu lands megi draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsins. Því næst er fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem helst fjalla um eignarréttindi fyrir á tímum. Í því sambandi er gerð sérstök grein fyrir jarðamötum og jarðabókum, máldögum og vísitasíum, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmálabókum. Loks eru dregnar saman meginniðurstöður um þau atriði sem að framan hafa verið rakin. „Almennar niðurstöður óbyggðanefndar“ fylgja í viðauka með úrskurði þessum.

Þá hefur Hæstiréttur kveðið upp fyrstu dóma réttarins í þjóðlendumálum, varðandi úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi. Dómar þessir voru kveðnir upp 21. október 2004 í málum nr. 47 og 48/2004. Jafnframt liggja fyrir úrskurðir óbyggðanefndar í málum nr. 1-7/2000 í uppsveitum Árnassýslu (svæði 1), nr. 1-5/2001 í Austur-Skaftafellssýslu (svæði 2) og nr. 1-9/2003 í Vestur-Skaftafellssýslu og Rangárvallasýslu (svæði 3). Af þessum heimildum er einnig tekið mið, enda hafi einstakar niðurstöður almenna skírskotun.

Þess ber einnig að geta að óbyggðanefnd hefur í fyrri úrskurðum lagt til grundvallar að eðlismunur væri á þjóðlendu og eignarlandi, sbr. 1. gr. þjóðlendulaga nr. 58/1998. Þjóðlenda væri landsvæði utan eignarlanda og því yrði eignarland ekki gert að þjóðlendu með því að eigandi þess afsalaði sér eignarráðum sínum. Þannig hefur óbyggðanefnd talið að jarðir í eigu ríkisins væru eignarland enda þótt ríkið hafi ekki kallað eftir slíkum rétti vegna ósamrýmanlegrar kröfu sinnar um afmörkun aðliggjandi þjóðlendu. Á þetta reyndi í dómi Hæstaréttar 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Íslenska ríkið gegn íslenska ríkinu vegna annars vegar Skaftafells I og III og hins vegar aðliggjandi þjóðlendu) en þar varð niðurstaðan sú að rannsóknarskylda óbyggðanefndar samkvæmt 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 breytti engu um að málsaðilar færu með forræði á máli sínu fyrir nefndinni. Með vísan til þessa dóms beindi óbyggðanefnd þeirri fyrirspurn til fjármálaráðherra, sbr. bréf dags. 10. mars 2006, hvort skilja bæri þjóðlendukröfur þannig að land í eigu ríkisins væri lagt til þjóðlendu, í þeim tilvikum þegar nefndin teldi að land á kröfusvæði væri eignarland. Með bréfi ráðuneytisins, dags. 28. sama mánaðar, var erindinu svarað á þann veg að í þjóðlendukröfu ríkisins fælist ekki afsal á landi í eigu ríkisins og því ætti niðurstaða óbyggðanefndar gagnvart ríkisjörðum að ráðast af sömu atriðum og lögð væru til grundvallar um annað eignarland. Verður því við það miðað í úrskurðum óbyggðanefndar hér eftir.

Af framangreindum dómi Hæstaréttar frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 verður þannig dregin sú ályktun að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr máli á þeim

grundvelli. Umfjöllun í úrskurðum óbyggðanefndar mun því einskorðast við þau landsvæði sem gerð hefur verið þjóðlendukrafa til en ekki gerð sérstök grein fyrir landsvæðum sem liggja innan þess landsvæðis sem nefndin hefur upphaflega tekið til meðferðar en utan þjóðlendukröfussvæða íslenska ríkisins, svo sem verið hefur.

6.2. Landnám

Í sögulegum kafla, þ.e. 5. kafla hér að framan, er nánari grein gerð fyrir frásögn Landnámu af landnámi á því svæði sem hér um ræðir og er þá fyrst og fremst horft til þess afmarkaða svæðis sem síðar varð Þingvallasveit og Grafningur og er til meðferðar í máli þessu.

Landnáma getur ýmissa manna sem land námu á svæðinu og er Ingólfur Arnarson þar fyrstur nefndur til sögunnar og spannaði landnám hans land „milli Ölfusár ok Hvalfjarðar fyrir utan Brynjudalsá, milli ok Öxarár, ok öll nes út.“ Þorgrímur bíldr er talin hafa byggt í landnámi Ingólfs, nánar tiltekið öll lönd fyrir ofan Þverá og byggði að Bíldsfjalli. Leysingi Þorgríms Steinröðr nam síðan öll Vatnslönd og bjó að Steinröðarstöðum. Þá skal getið Hrolleifs Einarssonar Ölvissonar sem nam lönd til móts við fyrrnefndan Steinröð fyrir utan Öxará.

Lýsingin á landnámi Ingólfs veldur staðfræðilega litlum vafa. Efri mörk landnáms Hrolleifs eru um Öxará. Hin neðri, móti landnámi Þorgríms og síðan Steinröðar, eru hins vegar óviss, líklega nálægt sveitamörkum í Jórúkleif. Þverá á upptök sín í Grafningshálsi milli Ingólfsfells að sunnan og Bjarnarfells, ekki langt frá mörkum Grafnings og Ölfuss, og fellur milli Stóra- og Litlaháls norður í Geithamarsgil og kallast síðan Ytriá en Tunguá eftir að Hlíðará eða Austurá er komin saman við hana. Tunguá hét áin þegar um 1700. Vatnslönd Steinröðr eru síðan álitin vera landsvæðið suðvestan Þingvallavatns til móts við landnám Hrolleifs en mörk eru óljós. Ef átt væri við allan hluta landnáms Þorgríms sem legið hefði að Þingvallavatni, álitur Haraldur Matthíasson að mörk landnáms Steinröðar hefðu átt að vera um Dráttarhlíð og ofan við Úlfjótuvatn. Einari Arnórssyni sýndist landnám Steinröðar hafa náð yfir Nesjaland og líklega til Jórúkleifar, vestur í hálendið í áttina til Hengils.

Af hálfu íslenska ríkisins er á því byggt í málinu, sem og í öðrum málum á svæði 4, að landnám Ingólfs, svo sem því er lýst hér að framan, beri fremur brag af hertöku eða yfirráðatöku lands, en landnámi. Á þennan málatilbúnað ríkisins er ekki fallist af hálfu óbyggðanefndar. Þvert á móti hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að af lýsingum Landnámu, og rannsóknum þar að lútandi, verði ráðinn neinn slíkur munur á tilhögun og eðli landnáms Ingólfs annars vegar og öðrum landnámslýsingum hins vegar. Er þá ekki síst hafður samanburður af fyrstu landnámunum sem óumdeilanlega sýnast hafa verið verulega miklu stærri en síðari landnám. Sé tilgreining Landnámu þannig lögð óbreytt til grundvallar skv. skýrum texta sínum má ráða að allt það landsvæði sem tekist er á um í þessu máli hafi í öndverðu verið numið.

Óbyggðanefnd hefur í fyrri úrlausnum sínum byggt á því að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar en talið hæpið að af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi. Á hinn bóginn hefur nefndin í fyrri málum lagt það til grundvallar að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir séu þjóðlenda. Sönnunarbyrðin hvíli á þeim sem öðru haldi fram. Þó svo ekki sé útilokað að slík landsvæði hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti þá skorti iðulega allt samhengi eignarréttar og sögu, yfirfærslu þeirra eignarréttarlegu heimilda sem mögulega hafi verið stofnað til á grundvelli námsins. Nýting landsins hafi fyrst og fremst, fyrr og síðar, falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafi verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðliggjandi jarða. Þá sé ljóst að löggjafinn hafi ráðstafað eignarréttindum að slíkum afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hafi um aldir verið talinn fara með hafi einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar.¹³¹ Að þessu virtu er a.m.k. ekki sjálfgefið að eignarhaldi samnotaafréttar sé öðruvísi farið í þeim tilvikum þar sem af Landnámu má draga afdráttarlausari ályktanir um upphaflegt nám og að sönnunarbyrði sé þá öðruvísi farið en alla jafna. Raunar virðist allt eins líklegt í þeim tilvikum að upphaflegt eignarhald hafi fallið niður og tilheyrsla samnotaafréttar hafi orðið til með svipuðum hætti og á ónumdum landsvæðum, þ.e. viðkomandi landsvæði tekið til sumarbeitar og annarra takmarkaðra nota. Málið kann hins vegar að horfa öðruvísi við undir þessum sömu kringumstæðum þegar um afrétti einstakra jarða eða stofnana er að ræða, enda benda slík tengsl þá fremur til órofins eignarhalds frá öndverðu.

Um frekari ályktanir hér að lútandi fyrir niðurstöður máls þessa verður fjallað hér í framhaldinu.

6.3. Ölfusvatn og hjáleigurnar Hagavík og Krókur.

Hér verður fjallað um það landsvæði sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðanna Króks og Ölfusvatns og hjáleigunnar Hagavíkur frá 15. ágúst 1885, þinglesið á manntalsþingi sumarið 1887.

Að jarðatorfunni liggja Nesjavellir og Úlfljótsvatn í Grafningi, Ölfusafréttur og Reykjatorfa í Ölfusi. Liggur jörðin á milli nefndra jarða, Þingvallavatns og Hengils.

Ölfusvatn eða Vatn er fyrst nefnt í máldaga kirkjunnar þar, sem talinn er frá árinu 1180. Þar er Hagavíkur einnig getið. Þá er Ölfusvatns getið í Vilkinsmáldaga frá

¹³¹ Sbr. *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* (í viðauka).

1397 og máldaga Ölfusvatnskirkju frá því um 1491-1518. Krókur er nefndur í Gíslamáldögum frá því um 1570. Þá átti Ölfusvatnskirkja hálf heimalandið. Eftir því mætti ætla að Krókur hafi verið sérstök jörð og lögbýli eins og kemur fram í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, en bæði Krókur og Ölfusvatn (Hagavík hjáleiga Ölfusvatns) voru þá eign Skálholtsstóls. Á manntalsþingi að Bakkárholti 15. maí 1833 var lesið forboð hreppstjóra í Þingvallasveit og ábúenda á Ölfusvatni, Króki og Hagavík um að fé Ölfusmanna rækist ei í ofanefndra jarða lönd. Forboðið er dagsett 11. maí 1833. Hinn 13. maí 1834 skrifaði ábúandi á Ölfusvatni, ásamt ábúendum á Torfastöðum, Tungu, Hlíð, Úlfjótuvatni og Villingavatni, undir yfirlýsingu þar sem fram kom að þessir aðilar bönnuðu ferðafólki að fara svokallaðan veg milli hrauns og hlíða. Svo sem rakið er í 5 kafla geta ýmsar heimildir selstöðu Ölfusvatns. Ölfusvatn og Krókur voru meðal þeirra jarða sem seldar voru undan Skálholtsstóli fyrir árið 1800. Samkvæmt Jarðatali Johnsens voru Ölfusvatn og Krókur lögbýli en Hagavík hjáleiga frá Ölfusvatni. Jarðamatið 1849-1850 segir Ölfusvatn bændajörð og hjáleigur hennar vera Hagavík og Krók. Sama kemur fram í jarðabók 1861.

Í framhaldi af áreið sem farin var á landamerki jarðanna Króks og Ölfusvatns og hjáleigunnar Hagavíkur 8. og 9. júlí 1884 var útbúið landamerkjabréf fyrir téðar jarðir. Það var undirritað 15. ágúst 1885 og er það tekið upp í heild sinni í 5. kafla. Landamerkjabréfið er undirritað af Jens Pálssyni á Þingvöllum. Það er síðan áritað um samþykki af eigendum og fulltrúum aðliggjandi jarða og annarra landsvæða, þ.e.a.s. Reykjatorfu, Úlfjótuvatns, Nesjavalla og Ölfusafréttar. Svo sem nánari grein er gerð fyrir í kafla 5, þá voru Ölfusvatn, Hagavík og Krókur í fjölskyldueign samkvæmt fasteignamati 1916-1918 þar sem nákvæm grein er gerð fyrir landkostum og kemur m.a. fram að beitiland sé víðlent og að ágangur sé af afréttarfé. Árið 1940 fóru fram landskipti milli Ölfusvatns og Króks og tveimur árum síðar gerð sérstök landamerkjalyking þar að lútandi. Hagavík hafði hins vegar verið seld sérstaklega 1936 án þess að sérstök mörk kæmu fram í afsalinu. Árið 1950 var gerður félagssamningur um Hagavík. Eigendur Hagavíkur, sem einnig áttu hálf Ölfusvatn, og hinn eigandi Ölfusvatns komu sér saman um það á árinu 1952 að fela gerðardómi að skera úr um landamerki milli eignanna og gekk sá gerðardómur á árinu 1954, sbr. nánari umfjöllum í 5. kafla. Eigendur Hagavíkur slitu sameign á jörðinni með skiptagerð á árinu 1969. Hluti var þó áfram í óskiptri sameign. Á árinu 1985 eignaðist Hitaveita Reykjavíkur suðaustur hluta jarðarinnar Ölfusvatns. Í apríl 2004 skipta eigendur Hagavíkur óskiptu landi jarðarinnar frá og seldu það Orkuveitu Reykjavíkur. Jafnframt seldi einn eigendanna hluta úr útskiptu landi sínu. Nefnast þessar sérstöku fasteignir Orkuveitunnar eftir það Hagavíkurlaugar I og II.

Landamerki Ölfusvatns með Hagavík og Króki, sbr. landamerkjabréfið frá 1885, eru í öllum aðalatriðum ágreiningslaus, samræmast merkjalýsingum aðliggjandi jarða og er áritað um samþykki þeirra. Fyrirliggjandi ágreiningur tekur þannig alfarið til staðsetningar á svokölluðum rauðbleikum (bleikrauðum) melhól, sem er meðal

annars hornmark þeirra jarða, sbr. landamerkjabréfið frá 15. ágúst 1885, en jafnframt hornmark Reykjatorfu, sbr. landamerkjabréf frá 23. ágúst 1884 og samkvæmt kröfugerð þýðingarmikið kennileiti á mörkum Ölfusafréttar og jarða í Ölfusi og Grafningi. Staðsetning rauðbleika melhólsins hefur því jafnframt þýðingu í máli nr. 6/2004 og verður úrlausn þessa álitaefnis því samræmd í þessum tveimur málum.

Af hálfu Orkuveitu Reykjavíkur hefur því verið haldið fram að melhnjúkurinn liggi upp af og norðanvert við Kýrgil. Af hálfu ríkisins og sveitarfélagsins Ölfuss er því hins vegar haldið fram að melhnjúkurinn liggi fyrir framan Kýrgilið. Ágreiningur þessi lýtur eingöngu að staðsetningu melhólsins en allir aðilar eru einhuga um að hann eigi að ráða þegar kennileitinu hefur verið fundinn staður.

Á því leikur ekki vafi að annars vegar landamerkjabréf Reykjatorfunnar frá 1884 og hins vegar landamerkjabréf fyrir jarðirnar Krók og Ölfusvatn með hjáleigunni Hagavík frá 1885 lýsa sömu kennileitum þegar vísað er til rauðleits melhnjúks eða bleikrauðs mels og Raufarbergs. Verður það ráðið af samhengi bréffanna sem bæði eru undirrituð með skömmu millibili af sömu einstaklingum sem voru í fyrirsvari vegna jarðanna. Af báðum bréfunum verður einnig ráðið að í grennd við melhólinn liggur Raufarberg og var því fundinn staður í tveimur vettvangsgöngum nefndarinnar með lögmonnum aðila. Liggur það kennileiti nær þeim melhól sem ríkið og Sveitarfélagið Ölfus miðar við um staðsetningu melhólsins en ekki hefur verið fundið neitt annað kennileiti nærri þeim stað sem Orkuveitan miðar við sem kemur heim og saman við þá lýsingu. Þá verður ekki ráðið af landamerkjabréfinu fyrir Krók og Ölfusvatn með hjáleigunni Hagavík að melhólinn taki við af Hengilssyllum og að óhjákvæmileg sjónlína sé milli melhólsins og Hengilssyllna. Loks getur engu breytt hvort sjónlína er milli hólsins og Reykjafells enda hafði þverlína milli þeirra marka enga þýðingu fyrir þær jarðir sem umrædd landamerkjabréf taka til, þ.e. jarðirnar í Grafningi og Reykjatorfuland. Að öllu þessu virtu verður lagt til grundvallar að rauðleiti melhólinn sé fyrir framan Kýrgilið á þeim stað sem ríkið og Sveitarfélagið Ölfus miðar við. Að þessu gættu verða mörk Ölfusvatns með Hagavík og Króki gagnvart Ölfusafrétti ákvörðuð eftir Hengilssyllum og þaðan í umræddan rauðleitan melhól en syllurnar eru nú ágreiningslaust kennileiti með málsaðilum.

Að öðru leyti skal það ítrekað að úrlausn þessa álitaefnis hefur að jafnframt þýðingu við úrlausn máls nr. 6/2004.

6.4. Grafningsafréttur

Hér verður fjallað um landsvæði það sem nefnt er Grafningsafréttur. Við afmörkun svæðisins er að meginstefnu stuðst við lýsingu oddvita Grafningshrepps á mörkum afréttarins, dags. 2. júní 1978, sem og heimildir um landamerki aðliggjandi jarða og landsvæða.

Að Grafningsafrétti liggja að vestanverðu Ölfusafréttur, hluti Miðdals II (hornmark) og sá hluti Mosfellsheiðar sem áður tilheyrði Mosfelli. Að norðanverðu

eru jarðirnar Fellsendi (hornmark), Stíflisdalur ásamt Selkoti (hornmark) og Heiðarbær. Að austanverðu er jörðin Nesjar og loks Nesjavellir (hornmark).

Grafningsafréttur er um u.þ.b. 36 km² að stærð. Um er að ræða landsvæði sem er tiltölulega slétt heiðarflæmi í um 270-370 m hæð. Borgarhólar rísa vestast í um 410 m hæð hæst og til suðurs er Hengilssvæðið og rís þar hnjúkur er nefnist ýmist Skeggi eða Vörðuskeggi hæst í um 800 m hæð. Að austanverðu er móbergshryggur er nefnist Sköflungur. Lítilsháttar lægð myndast í landslagi milli Sköflungs og Borgarhóla og er hún að öllu leyti gróin. Aðeins móbergfellin og undirhlíðar Skeggja eru að einhverju marki gróðurvana. Landi hallar svo að öðru leyti til norðurs í átt að Klofningstjörn og Sæluhúsatóft.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína úr Vörðuskeggja í Sköflung, þaðan í Klofningstjörn og áfram í Þrívörður í Moldarbrekkum eða Sæluhúsatóft. Samkvæmt þessari kröfugerð er Grafningsafréttur allur innan þjóðlendu. Á móti hefur Grímsnes- og Grafningshreppur fyrir eigin hönd og fyrir hönd eigenda jarða í sveitarfélaginu krafist beins eignarréttar að sama landsvæði. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum sveitarfélagsins í kafla 3.2.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. nánar skjöl nr. 1 og 1(5), er því haldið fram að grundvöllur að beinum eignarrétti að landi héraendis hafi verið lagður á landnámsöld við nám. Eftir það hafi lönd undirorpin eignarrétti aldrei getað aukist, heldur hafi eigendalaus svæði orðið fleiri með tímanum. Þetta verði helst ráðið af lögtöku nýbýlatilskipunar árið 1776 sem beinlínis hafi verið lögfest svo að hægt væri að efla byggð með því að taka eigendalaus svæði og gera að eignarlöndum. Tilskipunin hafi gert ráð fyrir því að landi væri útvísað, þó ekki stærra landi en hentaði fyrir meðalbú. Jafnframt hafi ekki verið heimilt að taka land til annarra nota en undir býli. Því megi segja að tilskipunin hafi verið samin í sama anda og landnámsreglur forfeðranna. Samkvæmt þeim hafi þurft nám til grundvallar eignarrétti að býli, nám hafi ekki þurft vegna lands sem tekið hafi verið til afnota sem almenningur eða afréttur. Af hálfu ríkisins er byggt á því að Grafningsafréttur sé dæmigerður samnotaafréttur og því þjóðlenda. Afrétturinn hafi aldrei verið jörð eða hluti jarðar og beit einu afnotin. Fyrirkomulag fjallskila styðji og þá niðurstöðu og með hliðsjón af því hvíli sönnunarbyrðin um beinan eignarrétt á þeim sem því haldi fram.

Af hálfu Grímsnes- og Grafningshrepps fyrir eigin hönd og fyrir hönd tilgreindra jarða í Grímsnes- og Grafningshreppi, sbr. nánar skjöl nr. 6 og 6(2), er því haldið fram að tilhögun landnáms hér á landi eigi sér ekki þekkta hliðstæðu í Evrópu. Flest bendi til þess að landið allt hafi verið numið til eignar. Land hér hafi verið einskis manns eign og hendur landnámsmanna því óbundnar, þar á meðal um stærð landnáma. Land sem einu sinni hafi komist í einkaeigu haldi þeirri stöðu þó svo það kunni síðar að vera gert að sameign eða eign sveitarfélaga eða kirkna. Þá verði að taka lýsingum Landnámu með fyrirvara.

Hvað flokkun lands varði er bent á að hugtakið afréttur segi ekki til um tilhögun eignarhalds. Þjóðlenda taki nú yfir þau landsvæði sem áður hafi verið flokkuð sem almenningar, andstætt eignarlöndum og afréttum. Komi þar helst til greina jöklar landsins. Það sé viðtekin afstaða í eignarrétti að í fasteign felist einkaréttur eigandans til að ráða yfir eigninni með nánar tilteknum skilyrðum og þessi regla eigi að sjálfsögðu við þegar fullkomið eignarland sé nýtt sem afréttur. Frá öndverðu hafi hagað þannig til að hlunnindi afréttanna hafi verið nýtt eftir því sem kostur var. Það sé því ljóst að ætíð hafi verið litið á afréttina sem eignarland og nýting þeirra verið hin sama og á öðru landi í einkaeigu. Þetta endurspeglar m.a. í eldri löggjöf.

Þá er vísað til landamerkjalysinga fyrir Grafningsafrétt. Þar sé landið skýrt afmarkað og það sé allt eignarland. Sá sem vilji halda öðru fram beri fyrir því sönnunarbyrðina. Heimildir um landnám Ingólfs Arnarsonar styðji og þá niðurstöðu. Ennfremur eigi sama niðurstaða sér stoð í gildandi landamerkjalögum og því hlutverki sem löggjafinn hafi ætlað þeim. Landamerkjaskrá á svæðinu beri saman um merki og hafi verið svo frá öndverðu. Ætíð hafi verið út frá því gengið að land innan greindra landamerkja væri einkaeignarland. Sú staða hafi í raun verið viðurkennd bæði af einkaaðilum og hinu opinbera. Ríkið hafi þannig gengið út frá slíku við afmörkun sveitarfélaga. Sönnunargildi landamerkjabréfa er áréttað, sem og sú regla íslensks réttar að sá sem hafi þinglýsta eignarheimild sé talinn eigandi nema annað sannist.

Um Grafningsafrétt hagi svo til að landið hafi verið eign allra jarða í hreppnum og nýtt af ábúendum frá landnámsöld. Landið hafi verið numið í öndverðu og sé því háð einkaeignarrétti, þó svo síðar hafi stofnast til sameignar um það. Hefðarsjónarmið styðji og þann rétt og minnt er á dóma Mannréttindadómstóls Evrópu og túlkun þess dómstóls á svokölluðum „réttmætum væntingum“, jafnframt því sem vísað er til 72. gr. stjórnarskrár. Kenningum um takmörkuð eignarréttindi á afréttum er hafnað og vísað til þess að þær hafi fyrst komið fram á 20. öldinni. Er af þessu tilefni rakið efni dóma frá 19. og 20. öld til og með dómi Hæstaréttar frá 21. október 2004 í málinu nr. 48/2004.

Sveitarfélagið vilji jafnframt og sérstaklega fá skorið úr um rétt sinn en það hafi ásamt byggðarmönnum farið með eignarráð á afréttinum um ómunatíð. Ennfremur er minnt á að það hafi ekki verið tilætlunin með þjóðlendulögum að falla frá grundvallarsönnunarreglum íslensks réttar og því verði ríkið að sanna með ótvíráðum og óyggjandi hætti eignarrétt sinn að landsvæðinu.

Í kafla 5 hér að framan eru rakin þau gögn málsins sem fjalla um það landsvæði sem hér er nefnt Grafningsafréttur. Gögn þessi eru afrakstur af skjalaframlagningu málsaðila, skýrslutökum við aðalmeðferð málsins og kerfisbundinni leit á vegum óbyggðanefndar að frumheimildum um merki, ráðstafanir

að eignarrétti og nýtingu þessa landsvæðis.¹³² Af þeim virðist ótvírætt að við gildistöku þjóðlendulaga hefur Grafningsafréttur talist til afrétta, samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram að þeim tíma.¹³³ Hvort í því hafa falist bein eða óbein eignarréttindi til landsvæðisins, þ.e. hvort þar er eignarland eða þjóðlenda samkvæmt skilgreiningum í 1. gr. þjóðlendulaga, er hins vegar atriði sem þarfnast nánari athugunar.

Kemur þá fyrst til umfjöllunar hvað ráðið verður af heimildum um afmörkun Grafningsafréttar. Í því sambandi verður einnig litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða, en kröfugerð íslenska ríkisins í máli þessu og fleiri málum á svæði 4 hjá óbyggðanefnd gerir ráð fyrir að hluti þessara landsvæða séu þjóðlendar.

Fyrsta heimildin sem gefur vísbendingu um afmörkun afréttarins er lýsing á afréttarmörkum milli Ölfus- og Grafningshreppa innan Árnassýslu, dags. 22. maí 1886 og þingl. 10. júní 1890. Þar segir að úr vestasta horni á Ölfusvatnsskyggni liggja mörkin beina stefnu fyrir norðan Hengil í vörðu, sem er á Stóraborgarhól, sem er í sýslumörkum á milli Árnes- og Gullbringusýslna. Lýsingin var samþykkt vegna Grafningshrepps, Ölfushrepps og Ölfusafréttar.

Í bréfi hreppsstjóra Grafningshrepps til Sýslumannsins í Árnassýslu, dags. 8.4.1920, varðandi fyrirspurn um almenninga eða afrétti, er mörkum afréttar hreppsins lýst með svofelldum hætti:

Bein stefna úr Vörðuskeggja sem er á Há-Hengli í Stóra-Borgarhólinn (sem er á Mosfellsheiði). Úr Borgarhólnum stefna í austur á Syðri-Moldarbrekkur og þaðan í Klofningatjörn, sem er sunnan við Mosfellsheiðarveginn, og úr Klofningatjörn bein stefna suður í fyrrnefndan Vörðuskeggja.

Þá er rekið fram að afrétturinn sé spilda úr miðri Mosfellsheiði og sé svæðið því sem næst vatnslaust á sumrin.

Í lýsingu oddvita Grafningshrepps á landmörkum afréttar hreppsins, dags. 2. júní 1978, er mörkum afréttarins lýst svo:

Úr Skeggja í Borgarhól; úr Borgarhól í vörðu á Moldbrekkum, sem er hornmark á milli Þingvallasveitar, Mosfellssveitar og Grafningshrepps. Úr Moldbrekkum í Klofningstjörn; þaðan í Sköflung; úr Sköflungi í Skeggja.

Ekki eru fleiri heimildir um afmörkun Grafningsafréttar en þær sem að framan greinir. Þannig var hvorki gert heildstætt landamerkjabréf fyrir afréttinn í kjölfar setningar landamerkjalaga árið 1882 né árið 1919. Þá er mörkum hans ekki lýst í þeim fjallskilareglugerðum sem settar hafa verið fyrir hreppana í Árnassýslu vestan Hvítár og Ölfusár. Er sú elsta frá árinu 1881 en gildandi fjallskilareglugerð er frá árinu 1996. Verður engin sérstök vísbending af þeim dregin en þær eru í öllum aðalatriðum með hefðbundnu sniði.

¹³² Sjá nánar í kafla 4.

¹³³ Sbr. umfjöllun um hugtakið afréttur í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Bréf hreppstjóra frá 1920 getur ekki skoðast sem eiginleg landamerkjaskrá þó svo ritað sé eftir gildistöku landamerkjalaga. Lýsing oddvita Grafningshrepps á mörkum afréttarins er samin tæpum hundrað árum eftir gildistöku eldri landamerkjalaga. Ekki verður séð að hún hafi fengið þá meðferð sem landamerkjalög mæla fyrir um varðandi landamerkjabréf. Á þessar lýsingar verður því fremur að líta sem einhliða staðfestingar viðkomandi trúnaðarmanna fyrir hönd hreppsins á heildarlandamerkjum afréttarins. Þá ber þeim ekki fyllilega saman, hvorki innbyrðis né við lýsinguna á afréttarmörkum milli Ölfus- og Grafningshreppa frá 1886. Við mat á þýðingu þessara lýsinga er því nauðsynlegt að kanna hvort efni þeirra fær samrýmst fyrirbyggjandi gögnum um merki aðliggjandi landsvæða.

Í lýsingum hreppstjóra og oddvita er suðvesturmörkum afréttarins, gagnvart Ölfusafretti, lýst úr Skeggja í Borgarhól. Í lýsingunni á afréttarmörkum milli Ölfus- og Grafningshreppa frá 1886 er þessum mörkum hins vegar lýst úr vestasta horni á Ölfusvatnsskyggni beina stefnu fyrir norðan Hengil í vörðu, sem er á Stóraborgarhól. Sú lýsing gerir þannig ráð fyrir afrétturinn nái allt niður að Ölfusvatnsskyggni. Það er þó hvorki í samræmi við landamerkjabréf Nesjavalla, dags. 27. mars 1886 og þingl. 1887, né landamerkjabréf Ölfusvatnstorfu, dags. 15. ágúst 1885 og þingl. 1887, en í báðum þeim bréfum er merkjum lýst norður fyrir Ölfusvatnsskyggni í hrygg nokkurn á milli annars vegar Ölfusvatnstangans og Köldulaugar og hins vegar á milli Ölfusvatnslaugar og Köldulaugar. Þessi landamerkjabréf eru bæði samþykkt vegna afréttar Ölfushrepps. Þá er lýsingin í landamerkjabréfi Nesjavalla í ágætu samræmi við lýsingu hreppstjóra og oddvita en þar er merkjum lýst úr framangreindum hrygg í Vörðuskeggjahnúk. Við það er enn fremur miðað í kröfulýsingum aðila, bæði í þessu máli og máli nr. 6/2004 hjá óbyggðanefnd, Ölfus, að mörk Grafningsafréttar liggi úr Skeggja í Borgarhól. Ekki liggur fyrir önnur lýsing á merkjum Ölfusafrettar að þessu leyti en sú frá 1886.

Jörðin Miðdalur á hornmark í vörðu á Stóra - Borgarhól, sbr. landamerkjabréf þeirrar jarðar frá 26. maí 1890, þingl. 4. júní sama ár

Í tilvitnuðum lýsingum hreppstjóra og oddvita er vesturmörkum Grafningsafréttar gagnvart þeim hluta Mosfellsheiðar sem áður tilheyrði Stóra-Mosfelli lýst úr Borgarhól í syðri Moldarbrekkur annars vegar (hreppstjóri) en vörðu á Moldbrekkum hins vegar (oddviti). Þetta er í samræmi við lýsingu í landamerkjabréfi Stóra-Mosfells, dags. 29. maí 1890 og þingl. 4. júní s.á, þar sem segir að austurmörk Stóru-Mosfellsheiðarlands séu miðuð við „...Þrívörður á Moldbrekkum, þaðan beint í vörðuna á Stóra-Borgarhól.“ Landamerkjabréf Stóra-Mosfells er ekki áritað vegna Grafningsafréttar. Framangreindar merkjalýsingar eru einnig í samræmi við dóm sýslumanns Árnassýslu, dags. 22. nóvember 1873, um austurmerki Mosfellskirkjulands.“ Niðurstaða dómsins var sú að merki að austan væru „...úr Rjúpnagili í Sýslustein, þaðan beint í Moldbrekkur við sæluhús og þaðan eptir beinni línu í Borgarhóla.“ Þá er lýsing hreppstjóra og oddvita í samræmi við samkomulag um

mörk á Mosfellsheiði milli Ölfushrepps og Grafningshrepps annars vegar og Mosfellsbæjar og Miðdals I hins vegar, dags. 23. júní 1991 og birt í Stjórnartíðindum 11. apríl 1991. Að því leyti sem mörkin snúa að Grafningsafrétti var lína dregin „...frá Sæluhústótt á Moldbrekkum í steiptan stöpul á Borgarhólum...“

Fellsendi á síðan hornmark í sæluhúsi á Eystri Moldbrekkum, sbr. útmælingu frá 8. júlí 1850 og hornmark gagnvart Stíflisdal, sbr. landamerkjabréf þeirrar jarðar dags. 12. apríl 1890 og þingl. 7. apríl sama ár.

Í lýsingum hreppstjóra og oddvita er norðurmerkjum Grafningsafréttar gagnvart Heiðarbæ lýst úr Moldbrekkum (syðri Moldarbrekku) í Klofningstjörn. Í landamerkjabréfi Heiðarbæjar, dags. 15. apríl 1890 og þingl. 7. júní s.á., er mörkum jarðarinnar gagnvart Grafningsafrétti ekki lýst sérstaklega. Þar er suðurmörkum gagnvart Nesjum hins vegar lýst úr Klofningatjörn og norðvesturmörkum gagnvart Stíflisdal lýst til landamerkja Mosfellskirkjulands. Ekkert í þeirri lýsingu stangast því á við lýsingu hreppstjóra og oddvita. Landamerkjabréfið er eingöngu undirritað af umboðsmanni Þingvallakirkjujarða en ekki áritað um samþykki af hálfu annarra aðliggjandi jarða og fasteigna. Frekari heimildir um landamerki Heiðarbæjar að þessu leyti liggja ekki fyrir.

Austurmerkjum Grafningsafréttar gagnvart Nesjum er ekki eins lýst í lýsingu hreppstjóra frá 1920 og oddvita frá 1978. Í bréfi hreppstjóra segir að mörkin séu úr Klofningstjörn, bein stefna í Vörðuskeggja. Í yfirlýsingu oddvitans er merkjum hins vegar lýst úr Klofningstjörn í Sköflung og úr Sköflungi í Skeggja. Yngri lýsingin er í samræmi við lýsingu í landamerkjabréfi Nesja, dags. 15. maí 1890 og þingl. 9. júní s.á., sem samþykkt er vegna aðliggjandi landsvæða, sem og lögfestu fyrir jörðina, dags. 19. maí 1817. Frekari heimildir um landamerki Nesja að þessu leyti liggja ekki fyrir.

Svo sem áður er rakið var hvorki gert heildstætt landamerkjabréf fyrir Grafningsafrétt í kjölfar gildistöku landamerkjalaga árið 1882 né árið 1919. Þannig liggur engin lögformleg lýsing á heildarmerkjum afréttarins fyrir. Einu heildstæðu lýsingarnar á merkjum Grafningsafréttar eru í bréfi hreppstjóra frá 1920 og lýsing oddvita frá 1978. Þær lýsingar virðast í öllum aðalatriðum vera í samræmi við landamerkjamerkjalyásingar aðliggjandi jarða sem gerðar voru í lok 19. aldar svo langt sem þær ná. Þó gengur yngri lýsingin nær landi Nesja en sú eldri en er þó í betra samræmi við þekktar lýsingar á merkjum Nesja og verður því lögð til grundvallar þar að lútandi. Fyrirliggjandi landamerkjabréfum var jafnframt þinglýst og þau færð í landamerkjabók án þess að séð verði að nokkrar athugasemdir eða mótmæli hafi fyrir eða síðar komið fram. Þetta bendir allt til þess að þar sé merkjum gagnvart Grafningsafrétti rétt lýst. Þá verður ekki talið hafa sérstaka þýðingu þó merkjum sé lýst með aðeins öðrum hætti í lýsingu á afréttarmörkum milli Ölfus- og Grafningshreppa frá 1886 enda stangast sú lýsing á við lýsingar á merkjum þeirra jarða sem liggja að Ölfusafrétti og eru samþykktar vegna hans. Þeim

landamerkjalyfingum var einnig þinglýst og þær færðar í landamerkjabók án þess að séð verði að nokkrar athugasemdir eða mótmæli hafi fyrir eða síðar komið fram. Þá er hvorki miðað við lýsinguna frá 1886 í kröfugerð íslenska ríkisins né annarra aðila að þessu máli eða máli nr. 6/2004 hjá óbyggðanefnd, Ölfus. Allt virðist því benda til þess að merkjum afréttarins sé rétt lýst í lýsingu oddvita Grafningshrepps og í samræmi við það sem almennt er talið gilda.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan merkja Grafningsafréttar, svo sem þau hafa verið skilgreind hér að framan. Þar ber þess fyrst að geta að hvorki skriflegar heimildir né rannsóknir á sviði fornleifafræði benda til þess að byggð hafi að fornu eða nýju verið á Grafningsafrétti. Þegar þessa landsvæðis er getið í fyrirliggjandi heimildum er það í öllum tilvikum tengt upprekstri og afréttarnotum.

Samkvæmt framangreindu hafa búfjáreigendur í Grafningi haft af Grafningsafrétti hefðbundin afréttarnot, undir umsjón hreppsins, á sama hátt og gildir um samnotaafrétti almennt. Ekki verður annað séð en að það fyrirkomulag hafi verið ágreinings- og athugasemdalaust. Engin gögn liggja fyrir um það hvernig jarðir í Grafningi eru komnar að rétti sínum til þess landsvæðis sem hér er til umfjöllunar. Óbyggðanefnd telur að Grafningsafréttur kunni að hafa verið að öllu eða einhverju leyti innan upphaflegs landnáms á þessu svæði eða hafi á annan hátt orðið undirorpinn beinum eignarrétti. Að námi svæðisins er vikið hér fyrir í þessum sbr. kafla 6.2. Þar kemur m.a. fram sú afstaða óbyggðanefndar að ekki sé sjálfgefið að eignarhaldi samnotaafréttar sé öðruvísi farið í þeim tilvikum þar sem af Landnámu má draga afdráttarlausari ályktanir um upphaflegt nám og að sönnunarbyrði sé þá öðruvísi farið en alla jafna. Raunar virðist allt eins líklegt í þeim tilvikum að upphaflegt eignarhald hafi fallið niður og tilheyrsla samnotaafréttar hafi orðið til með svipuðum hætti og á ónumdum landsvæðum, þ.e. viðkomandi landsvæði tekið til sumarbeitar og annarra takmarkaðra nota. Málið kunni hins vegar að horfa öðruvísi við undir þessum sömu kringumstæðum þegar um afrétti einstakra jarða eða stofnana er að ræða, enda bendi slík tengsl þá fremur til órofins eignarhalds frá öndverðu. Ekkert liggur hins vegar fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til í öndverðu. Í því efni brestur því sönnun, samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Réttindi sem þar kann að hafa verið stofnað til eru því niður fallin. Að öllu þessu virtu er það mat nefndarinnar að engin vafi leiki á því að Grafningsafréttur sé svokallaður samnotaafréttur og að frásögn Landnámu um upphaflegt nám svæðisins skipti ekki máli við mat á tilvist beins eignarréttar að landsvæðinu.

Í máli þessu er þannig ekki sýnt fram á annað en að réttur til Grafningsafréttar hafi orðið til á þann veg, að íbúar í Grafningi hafi tekið landsvæði þetta til sumarbeitar fyrir búpening og, ef til vill, annarrar takmarkaðrar notkunar. Um afréttarnotkun og

fjallskil voru snemma settar opinberar reglur, sem sveitarstjórnnum var falið að annast framkvæmd á.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu Grímsnes- og Grafningshrepps, hvorki fyrir eigin hönd né fyrir hönd eigenda tilgreindra jarða í Grímsnes- og Grafningshreppi, að Grafningsafréttur sé eignarland. Eins og notkun afréttarlandsins hefur verið háttað, hefur ekki verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um þjóðlendu að ræða.¹³⁴

Heimildir benda hins vegar til þess að um afrétt jarða í fyrrum Grafningshreppi hafi verið að ræða. Ljóst er að einstakir hlutar þess svæðis sem hér hefur verið fjallað um, eru misjafnlega fallnir til beitar. Beitar svæði taka þó breytingum, auk þess sem þau eru ekki endilega samfelld. Land það sem hér er til umfjöllunar verður því talið falla undir skilgreininguna „landsvæði ... sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé“, sbr. 1. gr. laga nr. 58/1998. Engin gögn liggja fyrir um að landsvæði þetta hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar, sbr. einnig umfjöllun í almennum niðurstöðum nefndarinnar, að land Grafningsafréttar, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Úr Skeggja í Borgarhól, úr Borgarhól í vörðu á Moldbrekkum, úr vörðu á Moldbrekkum í Klofningsgjörn, þaðan í Sköflung og úr Sköflungi í Skeggja.

Sama landsvæði er afréttur jarða í fyrrum Grafningshreppi í skilningi 1. gr. og b-liðar 7. gr. laga nr. 58/1998. Um rétt til upprekstrar á afréttinn og annarra hefðbundinna nota sem afréttareign fylgja fer eftir ákvæðum laga þar um, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þar ber sérstaklega að nefna 7. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 21/1986, og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

6.5. Landsnet hf.

Í máli þessu gerir Landsnet hf. kröfur vegna háspennulínunnar Sogslínu 3 sem liggur innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Af hálfu Landsnets hf. er gerð krafa um að Sogslína 3 fái að standa ótímabundið á landi því sem hún fer um og fyrirtækið hafi ótakmarkaðan umferðarrétt að henni, sbr. 2. mgr. 5. gr. þjóðlendlaga nr. 58/1998.

Með vísan til úrskurða óbyggðanefndar á svæði 1 í Árnassýslu er það niðurstaða óbyggðanefndar að Landsnet hf. sé eigandi framangreindrar orkuveitu sem liggur innan úrskurðaðrar þjóðlendu í máli þessu og njóti lögvarins réttar til nýtingar hennar. Hins vegar er Landsnet hf. hvorki eigandi lands né annarra réttinda á svæði því sem orkuveitan liggur um, sbr. 1. gr., 2. gr. og 7. gr. laga nr. 58/1998.

¹³⁴ Sbr. einnig lokakafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

6.6. Um málskostnað

Í samræmi við 2. mgr. 17. gr. laga nr. 58/1998 hefur óbyggðanefnd lagt mat á það hvað telja megi nauðsynlegan kostnað vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni í máli þessu. Við það mat hefur nefndin m.a. litið til þess hvort aðilar, sem svipaðra hagsmuna eigi að gæta, hafi sameinast um aðstoð lögmanns og annarra sérfræðinga, enda rekist hagsmunir ekki á. Við mat á fjárhæð kostnaðar hefur nefndin enn fremur litið til þess hvað telja megi sanngjarnt og eðlilegt endurgjald fyrir hagsmunagæslu í máli þessu. Þess ber að geta að málskostnaðar var ekki krafist af hálfu Landsnets hf.

7. ÚRSKURÐARORÐ¹³⁵

Grafningsafréttur, svo sem hann er afmarkaður hér á eftir, er þjóðlenda:

Úr Skeggja í Borgarhól, úr Borgarhól í vörðu á Moldbrekkum, úr vörðu á Moldbrekkum í Klofningsstjörn, þaðan í Sköflung og úr Sköflungi í Skeggja.

Sama landsvæði er afréttur jarða í fyrrum Grafningshreppi, nú innan Grímsnes- og Grafningshrepps, í skilningi 1. gr. og b-liðar 7. gr. laga nr. 58/1998.

Á þessu svæði fer Landsnet hf. með eignarrétt að Sogslínu 3 sem nánar hefur verið fjallað um í úrskurðinum og nýtur lögvarins réttar til nýtingar hennar.

Útlagður kostnaður málsaðila, annarra en fjármálaráðherra vegna íslenska ríkisins, utan þóknunar lögmanna, hefur þegar verið endurgreiddur úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998. Þóknun málflytjenda ákvarðast svo: Hjörleifur B. Kvaran hrl., kr. 1.100.000, Óskar Sigurðsson hrl., kr. 675.000; en þóknun lögmanna greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Gerður er fyrirvari um hnitasetningu þjóðlendulínu að liðnum málsskotsfrestum eða að fenginni dómsniðurstöðu. Þá getur skipan þjóðlendu innan staðarmarka sveitarfélaga komið til endurskoðunar.

Kristján Torfason

Karl Axelsson

Benedikt Bogason

¹³⁵ Sjá til skýringar fylgiskjal nr. I (Kort). Við afmörkun þjóðlendu í hverju máli fyrir sig er miðað við orðalag í fyrirbyggjandi heimildum um það landsvæði sem til meðferðar er. Blæbrigðamanur kann því að vera á lýsingum á sömu línu á milli einstakra mála.

II. Aðilaskrá

Þjóðlendar

Fjármálaráðuneytið f.h. íslenska ríkisins.

Grafningsafréttur

Sveitarfélagið Grímsnes- og
Grafningshreppur fyrir eigin hönd og
fyrir hönd eigenda tiltekinna jarða í
Grímsnes- og Grafningshreppi

Hagavík

Orkuveita Reykjavíkur

Nesjavellir

Orkuveita Reykjavíkur

Ölfusvatn

Orkuveita Reykjavíkur

Landsnet hf.

III. Skjalaskrá¹

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. f.h. fjármálaráðherra:

- 1 Kröfulýsing, dags. 6.2.2004.
- 1(1) Skjalaskrá, dags. 6.2.2004.
- 1(2) Tilvísanaskrá, dags. 6.2.2004.
- 1(3) Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðherra, tilkynning um meðferð á svæði IV, dags. 27.10.2003.
- 1(4) Kort sem sýnir kröfulínu fjármálaráðherra í Þingvallasveit og Grafningi. Gert af Sigurgeiri Skúlasyni, landfr. (mælikvarði 1:50.000).
- 1(5) Greinargerð fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 17.9.2004.
- 1(6) Endanleg kröfugerð fjármálaráðuneytisins fyrir hönd íslenska ríkisins í máli nr. 5/2004, Grafningur ásamt Þingvallasveit.
- 1(7) Breytt kröfulína í Þjóðlendumáli í Ölfusi og Grafningi, dags. 9.6.2005, ásamt meðfylgjandi upprætti, dags. 8.6.2005.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- 2 Yfirlit Þjóðskjalasafns Íslands yfir heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, dags. 13.9.2005.
Landamerkjabréf og önnur landamerkjaskjöl:
 - 2(29) Miðdalur, dags. 26.5.1890.
 - 2(30) Stóra-Mosfell, dags. 29.5.1890.
Sjá einnig skjöl nr. 4(25 -32), 4(38) og 4(61).*Jarðaskjöl:*
 - 2(1) Mosfellsheiði. Bændur úr Þingvallasveit (og Kjós) kvarta yfir ágangi stóðhrossa úr Mosfellssveit, Kjalarnesi, Seltjarnarnesi og Reykjavík, dags. 4.4.1833.
 - 2(2) Vitnisburður Guðmundar Erlingssonar á Þrándarstöðum um landamerki Brúsastaða og Þingvalla, en hann átti heima á Brúsastöðum 1708-1737.
 - 2(27) Lögfesta Markúsar Snæbjörnssonar fyrir Þingvöllum 16.5.1740 (staðfest afrit).*Afsals- og veðmálabækur:*
 - 2(4) Lögfesta fyrir Nesjum, dags. 19.5.1817, ásamt uppskrift.
a-b
 - 2(5) Forboð fara á milli Hrauns og Hlíðar í Grafningi, dags. 13.5.1934, ásamt uppskrift.
a-b
 - 2(6) Byggingarbréf fyrir Fjallsenda, dags. 22.5.1852.
 - 2(7) Afsalsbréf fyrir brennisteinsnámum í Nesjavalla landi, dags. 27.1.1852, ásamt
a-b uppskrift.*Fasteignamöt:*
 - 2(3) Fasteignamat 1916-1918, ásamt efnisyfirliti.
a-b
 - 2(14) Fasteignamat 1804.
 - 2(15) Fasteignamat 1849, ásamt uppskrift að hluta.
a-b
 - 2(16) Fasteignamat 1932.*Bréfabækur, bréfasöfn og gerðabækur sýslumanna, hreppa og sáttanefnda:*
 - 2(8) Manntalsþing á Bakkárholti, dags. 19.5.1833.
 - 2(9) Manntalsþing á Bakkárholti, dags. 15.5.1833.
 - 2(10) Manntalsþing á Stóruborg, dags. 10.6.1848.

¹ Skjölum er raðað undir efnisflokkum og þau því ekki í réttri númeraröð að öllu leyti. Sjá einnig í kafla 4.2.

- 2(11) Útmæling á nýbýlinu Fjallsendi, dag.s 8.7.1850, ásamt uppskrift að hluta.
a-b
- 2(12) Mál milli Þingvallaprests og stofnanda býlisins Fjallsendi, dags. 24.6., 27.7. og 5.10.1858.
- 2(13) Aukaréttur varðandi mál á milli prests á Mosfelli í Mosfellssveit og bónda á Nesjum um landamerki á Mosfellsheiði, dags. 12.7.1870.
- 2(21) Manntalsþing í Reykjavík, dags. 19.5.1826. Nokkrir bændur í Grafningi og a-b Þingvallasveit gera forboð gegn stóðhrossarekstri í afrétt fyrir ofan Mosfellssveit og Seltjarnarneshrepp, ásamt uppskrift að hluta.
- 2(22) Hreppsnefnd Grafningshrepps ræðir um að leigja Hróarsholtsbændum afrétt fyrir fé og trippi og reka fullorðið fé og trippi vestur fyrir „Fergis lóm”(??) í suðurfjall, dags. 10.10.1899.
- 2(23) Hreppsnefnd Grafningshrepps ákvað að gera áreið á afréttinn milli Grafnings og Ölfushrepps sem fyrst, dags. 2.10.1909.
- 2(24) Hreppsnefnd Grafningshrepps ákvað að gera glögg merki milli afrétta Grafnings- og Ölfushreppa. Sérstök áherzla lögð á, að landamerkjalinan verði yfir vestan greni, sem eru í Grafningslandi og Grafningshreppur hefur borgað á frá ómunatíð, dags. 21.6.1912.
- 2(25) Bréf Stjórnarráðs Íslands til allra sýslumanna, dags. 29.12.1919, þar sem a-b beðið er um skýrslu um svæði sem talin eru til almenninga eða afrétta.
- 2(26) Svarbréf Sýslumannsins í Gullbringu- og Kjósarsýslu, dags. 8.1.1920, til Stjórnarráðs Íslands varðandi svæði sem talin eru til almenninga eða afrétta.

Skjalasöfn Stjórnarráðs Íslands:

- 2(17) Beiðni um sölu á Brúsastöðum í Þingvallasveit, dags. 14.4.1908. Lýsing á jörðinni og landamerkjum fylgir m.m.
- 2(18) Sala á Stíflisdal í Þingvallahreppi beiðni dags. 14.4.1908. Lýsing á jörðinni og landamerkjum fylgir m.m.
- 2(19) Beiðni um sölu á Kárastöðum í Þingvallasveit, beiðni dags. 16.6.1910. Lýsing á jörðinni og landamerkjum fylgir m.m.
- 2(20) Beiðnir um sölu á Heiðarbæ í Þingvallasveit, dags. 3.2. og 15.4.1914. Lýsingar á jarðarhlutunum og landamerkjum fylgja m.m., þar á meðal umsögn hreppstjóra, dags. 4.7.1914.

Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja:

- 2(28) *Upplýsingar um mörk Gullbringu- og Kjósarsýslna* 1831-1832: Bréf Björns a-b Gunnlaugssonar til stiftamtmanns, dags. 27.12.1831 (Skjalasafn stiftamtmanns III. 386). Bréf stiftamtmanns til sýslumanna, dags. 3.1.1832 (Skjalasafn stiftamtmanns I, nr. 57). Svar sýslumanns í Árnessýslu, dags. 11.1.1832 (Skjalasafn stiftamtmanns III. 386). Svar sýslumanns í Gullbringusýslu, dags. 12.4.1832, með svörum hreppstjóra í Mosfellssveit, dags. 25.1.1832, og Kjós, dags. 14.3.1832 (Skjalasafn stiftamtmanns III. 386), ásamt útskýringum Þjóðskjalasafns Íslands.

Önnur óprentur frumgögn:

- 2(31) Skjöl í landsyfirréttarmáli Árnar Björnssonar gegn prestinum Símoni Bech a-b vegna Þingvallakirkju. Dómur nr. II 1860, ásamt uppskrift að hluta.
- 3 Bréf Bjarkar Ingimundardóttur um leit Þjóðskjalasafns Íslands í Bréfabókum biskupa, dags. 19.8.2004.
- 4 Yfirlit yfir heimildaleit óbyggðanefndar í frumgögnum, dags. 14.9.2004.
- Fasteigna- og jarðamöt:*
- 4(8) Jarðatal Johnsens 1847 (Jarðatal á Íslandi). Gefið út af J. Johnsen. Kb. 1847, bls. 73-74.
- 4(9) Ný jarðabók fyrir Ísland. Kb. 1861, bls. 26.
- 4(10) Fasteignabók 1921. Rv. 1921, bls. 254-255.
- 4(11) Fasteignabók 1932. Rv. 1932, bls. 18.

-
- 4(12) Fasteignabók 1942. Rv. 1942-1944, bls. 76.
4(60) Jarðatal Johnsens 1847 (Jarðatal á Íslandi). Gefið út af J. Johnsen. Kb. 1847, bls. 416-421.

Fjallaskilareglugerðir:

- 4(13) Reglugjörð fyrir hreppana í Árnessýslu vestan Hvítár og Ölfusár og fyrir hreppana í Árnessýslu milli Þjórsár og Hvítár, um notkun afrétta, upprekstur til fjalls, fjallskil, réttir og úrgang úr réttum, um refaveiðar o.fl. frá 1881, ásamt athugasemd við reglugerðina sem birt var í Stjórnartíðindum *Reglugerð þessi var samþykkt 1881 af sýslunefnd en ekki staðfest af amtmanni. Reglugerðin var ekki birt í stjórnartíðindum.*
- 4(14) Reglugjörð fyrir hreppana í Árnessýslu vestan Hvítár og Ölfusár og fyrir hreppana í Árnessýslu milli Þjórsár og Hvítár, um notkun afrétta, upprekstur til fjalls, fjallskil, réttir og úrgang úr réttum, um refaveiðar o.fl. í sýslunefnd Árnessýslu, dags. 15.4.1886. Undirritað af amtmanni suðuramtsins þann 8.7.1886. *Reglugerðin var ekki birt í stjórnartíðindum.*
- 4(15) Reglugjörð fyrir hreppana í Árnessýslu vestan Hvítár og Ölfusár um notkun afrjetta, fjallskil, rjettahöld, meðferð á óskilafjenaði, grenjaleitir og refaveiðar, nr. 74/1895. Stjórnartíðindi 1895, B-deild, bls. 85-93.
- 4(16) Reglugerð um breytingar á reglugjörð nr. 74/1895 fyrir hreppana í Árnessýslu vestan Hvítár og Ölfusár um notkun afrjetta, fjallskil, rjettahöld, meðferð á óskilafjenaði, grenjaleitir og refaveiðar, nr. 66/1901. Stjórnartíðindi 1901, B-deild, bls.102.
- 4(17) Reglugjörð um notkun afrjetta, fjallskil, meðferð óskilafjenaðar, grenjaleitir og refaveiðar fyrir hreppana í Árnessýslu vestan Hvítár og Ölfusár, nr. 72/1909. Stjórnartíðindi 1909, B-deild, bls. 147-156.
- 4(18) Reglugerð um breyting á reglugjörð fyrir Árnessýslu um fjallskil, réttahöld, grenjaleitir o.fl., vestan Hvítár og Ölfusár 6. ágúst 1910, nr. 105/1910. Stjórnartíðindi 1910, B-deild, bls. 215.
- 4(19) Reglugjörð um breyting á reglugjörð fyrir Árnessýslu um fjallskil, rjettahöld, grenjaleitir o.fl. vestan Hvítár og Ölfusár, dags. 6.8.1909, nr. 62/1919. Stjórnartíðindi 1919, B-deild, bls. 113.
- 4(20) Reglugjörð um breyting á reglugjörð fyrir Árnessýslu um fjallskil, rjettahöld, grenjaleitir o.fl. vestan Hvítár og Ölfusár, dags. 6.8.1909, og annarri breytingu á reglugjörð frá 1919, nr. 49/1920. Stjórnartíðindi 1920, B-deild, bls. 100-101.
- 4(21) Fjallskilareglugerð fyrir hreppana vestan Hvítár og Ölfusár í Árnessýslu, nr. 83/1941. Stjórnartíðindi 1941, B-deild, bls. 127-135.
- 4(22) Fjallskilareglugerð fyrir hreppana vestan Hvítár og Ölfusár í Árnessýslu, nr. 14/1955. Stjórnartíðindi 1955, B-deild, bls. 14-22.
- 4(23) Fjallskilareglugerð fyrir hreppana vestan Hvítár og Ölfusár í Árnessýslu, nr. 163/1979. Stjórnartíðindi, B-deild, 1979, bls. 268-276.
- 4(24) Fjallskilasamþykkt fyrir Landnám Ingólfs Arnarsonar, nr. 401/1996. Stjórnartíðindi 1996, B-deild, bls. 1074-1080.

Máldagar o.fl. úr Íslenzku fornbréfasafni:

- 4(1) Nesjar. Gjafabréf 1539 (Í.f. X. b., bls. 497).
- 4(2) Heiðarbær, Kárastaðir, Krókur, Nesjar, Stúflisdalur, Ölfusvatn. Gíslamáldagi 1570 (Í.f. XV. b., bls. 644).
- 4(3) Hagavík. Máldagi Ölfusvatnskirkju 1180 (Í.f. I.b., bls. 269-270).
- 4(4) Ölfusvatn. Máldagi Ölfusvatnskirkju 1180 (Í.f. I. b., bls. 269-270).
- 4(5) Ölfusvatn. Kirknaskrá 1200 (Í.f. XII. b., bls. 8).
- 4(6) Ölfusvatn. Máldagi 1553-1554 (Í.f. XII. b., bls. 661-662).
- 4(7) Ölfusvatn. Máldagi 1570 (Í.f. XV. b., bls. 644).
- 4(58) Ölfusvatnskirkja. Máldagi 1397 (Í.f. IV. b., bls. 94-95).
- 4(59) Ölfusvatnskirkja. Máldagi 1491-1518 (Í.f. VII. b., bls. 47).

Landamerkjabréf og önnur landamerkjaskjöl:

- 4(25) Þingvellir með hjáleigunum Arnarfelli, Skógarkoti, Hrauntúni og Svartagili, dags. 1.9.1886.
- 4(26) Brúsastaðir, dags. 1.9.1890, ásamt uppskrift frá sýslumanninum á Selfossi.
a-b
- 4(27) Kárastaðir, dags. 2.9.1890, ásamt uppskrift frá sýslumanninum á Selfossi.
a-b
- 4(28) Heiðarbær, dags. 15.4.1890, ásamt uppskrift frá sýslumanninum á Selfossi.
a-b
- 4(29) Stíflisdalur og Fellsendi, dags. 12.4.1890, ásamt uppskrift frá sýslumanninum á Selfossi.
a-b
- 4(30) Nesjar, dags. 15.5.1890, ásamt uppskrift frá sýslumanninum á Selfossi .
a-b
- 4(31) Nesjavellir, dags. 27.3.1886, ásamt uppskrift frá sýslumanninum á Selfossi.
a-b
- 4(32) Krókur, Ölfusvatn og Hagavík, dags. 15.8.1885, ásamt uppskrift frá sýslumanninum á Selfossi.
a-b
- 4(38) Selvogs-, Ölfuss- og Grafningsafréttir, dags. 24.9.1889, 22.5.1886 og 3.10.1885, ásamt uppskrift.
- 4(61) Reykjatorfa (Reykir, Reykjakot, Reykjahjáleiga, Vellir og Kross), dags. 23.8.1884.

Landnáma:

- 4(33) Landnámabók (Íslensk fornrit I), Reykjavík 1986, bls. 42-46, 388-395.

Afsals- og veðmálabækur:

- 4(39) Hagavík í Grafningshreppi. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Árnassýslu.
- 4(40) Krókur í Grafningshreppi. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Árnassýslu.
- 4(41) Nesjar í Grafningshreppi. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Árnassýslu.
- 4(42) Nesjavellir í Grafningshreppi. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Árnassýslu.
- 4(43) Ölfusvatn í Grafningshreppi. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Árnassýslu.
- 4(44) Þinglýsingarvottorð Hagavíkurlaugar 1, Grímsnes- og Grafningshreppi, dags. 10.2.2005.
- 4(45) Þinglýsingarvottorð Hagavíkurlaugar 2, Grímsnes- og Grafningshreppi, dags. 10.2.2005.
- 4(48) Þinglýsingarspjald fyrir jörðina Ölfusvatn Grafningshreppi, dags. 3.2.2005.
- 4(49) Útprint úr landskrá fasteigna fyrir Hagavík Grafningi, dagbókarvettvangur, dags. 3.2.2005.
- 4(50) Útprint úr landskrá fasteigna fyrir Nesjar Grafningi, dagbókarvettvangur, dags. 3.2.2005.
- 4(51) Útprint úr landskrá fasteigna fyrir Ölfusvatn suðurhluti Grafningi, dagbókarvettvangur, dags. 3.2.2005.
- 4(52) Útprint úr landskrá fasteigna fyrir Ölfusvatn norðurhluti Grafningi, dagbókarvettvangur, dags. 3.2.2005.

Fornleifaskráning (yfirlit):

- 4(46) Fornleifar í Grafningi, Fornleifastofnun Íslands 1998, Orri Vésteinsson ofl. Síður 2-3, 37-46 og 137-138.
- 4(47) Fornleifar í landi Nesjavalla og Ölfusvatns 1997, Orri Vésteinsson. Síður 3, 16-50 og 54-55.

Önnur óprentuð frumgögn:

- 4(34) Landamerki Grímsnesafréttar, dags. 26.5.1975.
- 4(35) Landamerki Grímsnesafréttar, dags. 2.5.1979.
- 4(36) Landamerki afréttar Þingvallahrepps, dags. 2.6.1978.
- 4(37) Landamerki afréttar Grafningshrepps, dags. 2.6.1978.
- 4(53) Bréf hreppsstjóra Ölfushrepps til Sýslumannsins í Árnassýslu, dags. 28.2.1920 varðandi fyrirspurn um almenninga eða afrétti.

-
- 4(54) Bréf hreppsstjóra Grafningshrepps til Sýslumannsins í Árnassýslu, dags. 8.4.1920 varðandi fyrirspurn um almenninga eða afrétti, ásamt svarbréfi Héraðsskjalasafns Árneseinga til óbyggðanefndar varðandi svör hreppstjóra í Gullbringu- og Kjósarsýslu til sýslumannsins, dags. 30.8.2005.
 - 4(55) Bréf hreppsstjóra Þingvallahrepps til Sýslumannsins í Árnassýslu, dags. 16.3.1920 varðandi fyrirspurn um almenninga eða afrétti.
 - 4(56) Sjá skjal nr. 12.
 - 4(57) Sjá skjal nr. 12(1).

Lagt fram af Hjörleifi B. Kvaran hrl., f.h. Orkuveitu Reykjavíkur, vegna jarða Orkuveitunnar í Þingvallasveit og Grafningi; Nesjavalla, Hagavíkur og Ölfusvatns:

- 5 Kröfulýsing, dags. 3.6.2004.
 - 5(1) Skjalaskrá, ódags.
 - 5(2) Kort sem sýnir kröfulínu Orkuveitunnar vegna hluta Nesjavalla, Hagavíkur og Ölfusvatns. Gert af Maríu Thors (mælikvarði 1:50.000).
 - 5(3) Kaupsamningur. Óli V. Metúsalemsson selur Reykjavíkurborg jörðina Nesjavelli, dags. í apríl 1964.
 - 5(4) Afsal Óla V. Methúsalemssonar til Reykjavíkurborgar á jörðinni Nesjavöllum, dags. 22.4.1965.
 - 5(5) Kort af Nesjavöllum (mælikvarði 1:40.000).
 - 5(6) Eignayfirlýsing Orkuveitu Reykjavíkur vegna Nesjavalla, dags. 1.10.2003.
 - 5(7) Fasteignamatsvottorð fyrir Nesjavelli, landnr. 170825, dags. 26.5.2004.
 - 5(8) Fasteignamatsvottorð fyrir Nesjavelli, landnr. 170925, dags. 26.5.2004.
 - 5(9) Þinglýsingarvottorð Nesjavalla, dags. 1.6.2004.
 - 5(10) Afsal Björns Þórðarsonar lögmans, f.h. dánarbús Magnúsar Jónssonar, til Helga Tómassonar á jörðinni Hagavík, dags. 7.8.1936.
 - 5(11) Samningur um friðun Hagavíkurlands í Grafningi, dags. 2.10.1947.
 - 5(12) Félagssamningur á milli Helga Tómassonar (eig. að 5/8 Hagavíkur) og Tómasar, Ragnhildar og Bjarna Helgabarna (eig. að 1/8 hvert), dags. 15.9.1950.
 - 5(13) Gerðardómur varðandi Ölfusvatn og Hagavík, dags. 7.7.1954. Kort fylgir (mælikv. 1:50.000).
 - 5(14) Landskiptagerð jarðarinnar Hagavíkur í Grafningshreppi, dags. 11.4.1969.
 - 5(15) Samkomulag milli Ragnhildar, Tómasar og Bjarna Helgabarna um skiptingu veiðitíma, dags. 11.4.1969.
 - 5(16) Yfirlýsing vegna landskiptagerðar frá 11.4.1969, dags. 9.7.1980.
 - 5(17) Kaupsamningur. Tómas Helgason, Ragnhildur Helgadóttir og Bjarni Helgason selja Orkuveitu Reykjavíkur hluta jarðarinnar Hagavíkur, dags. 30.4.2004.
 - 5(18) Kaupsamningur. Bjarni Helgason selur Orkuveitu Reykjavíkur hluta jarðarinnar Hagavíkur, dags. 30.4.2004.
 - 5(19) Stofnskjal Hagavíkurlaugar I, landnr. 198331, dags. 30.4.2004.
 - 5(20) Stofnskjal Hagavíkurlaugar II, landnr. 198332, dags. 30.4.2004.
 - 5(21) Landskiptagerð vegna sölu á hluta jarðarinnar Hagavíkur, sem var í óskiptri sameign Tómasar, Ragnhildar og Bjarna Helgabarna, til Orkuveitu Reykjavíkur, dags. 30.4.2004. Uppdráttur fylgir, sjá 5(23).
 - 5(22) Landskiptagerð vegna sölu á hluta jarðarinnar Hagavíkur, sem var í eigu Bjarna Helgasonar, til Orkuveitu Reykjavíkur, dags. 30.4.2004. Uppdráttur fylgir, sjá 5(23).
 - 5(23) Kort vegna landskiptagerða (mælikvarði 1:20.000).
 - 5(24) Fasteignamatsvottorð fyrir Hagavík, dags. 26.5.2004.
 - 5(25) Þinglýsingarvottorð fyrir Hagavík, dags. 1.6.2004.
 - 5(26) Landamerkjabréf fyrir Ölfusvatn og Krók, dags. 20.10.1942.

-
- 5(28) Kaupsamningur. Helga Ingimundardóttir, f.h. eigenda Ölfusvatns, selur Hitaveitu Reykjavíkur hluta suðausturhluta jarðarinnar Ölfusvatns, dags. 30.7.1985. Kort fylgir (mælikvarði 1:50.000).
 - 5(29) Afsal Helgu Ingimundardóttur, Benedikts Sveinssonar, Einars Sveinssonar, Guðrúnar Sveinsdóttur og Ingimundar Sveinssonar til Hitaveitu Reykjavíkur á suðausturhluta jarðarinnar Ölfusvatns, dags. 31.12.1985.
 - 5(30) Kort sem sýnir Ölfusvatn og fleiri jarðir, dags. í júní 1997 (mælikvarði 1:40.000).
 - 5(31) Kort sem sýnir jarðir Reykjavíkur í Grafningi og Ölfusi, dags. í júní 1997 (mælikvarði 1:40.000).
 - 5(32) Eignayfirlýsing Orkuveitu Reykjavíkur vegna Ölfusvatns, dags. 1.10.2003.
 - 5(33) Fasteignamatsvottorð fyrir Ölfusvatn, norðurhluta, landnr. 175578, dags. 26.5.2004.
 - 5(34) Fasteignamatsvottorð fyrir Ölfusvatn, suðurhluta, landnr. 170832, dags. 26.5.2004.
 - 5(35) Þinglýsingavottorð fyrir Ölfusvatn, suðurhluta, dags. 1.6.2004.
 - 5(36) Greinargerð Hjörleifs B. Kvaran hrl. f.h. Orkuveitu Reykjavíkur, dags. 9.11.2004.
 - 5(37) Endurskoðuð aðalkröfugerð Orkuveitu Reykjavíkur, ásamt korti, dags. 28.9.2005.

Lagt fram af Óskari Sigurðssyni hrl. og Guðjóni Ægi Sigurjónssyni hdl. vegna Grafningsafreittar:

- 6 Kröfulýsing, dags. 2.6.2004.
- 6(1) Kort sem sýnir kröfulínur vegna Grafningsafreittar. Gert af Landform ehf. (mælikvarði 1:50.000).
- 6(2) Greinargerð Óskar Sigurðssonar hdl. og Guðjóns Æ. Sigurjónssonar hdl. f.h. eigenda/umráðamanna Grafningsafreittar, dags. 9.11.2004.

Lagt fram af Þórði Bogasyni hdl. vegna Landsvirkjunar:

- 7 Kröfulýsing, dags. 3.6.2004.
- 7(1) Kort sem sýnir raforkukerfi Landsvirkjunar á Suðvesturlandi 2004.
- 7(2) Viðbætur við kröfulýsingu, frekari skýringar á legu háspennulína, ásamt skýringarkorti, dags. 21.4.2006.

Lagt fram af Óbyggðanefnd:

- 8 Yfirlitskort. Mál nr. 5/2004 Grafningur ásamt Þingvallasveit. Tvö kort, annað í mælikvarða 1:50.000 og hitt í 1:100.000. Sbr. kröfulínukort einstakra málsaðila.
- 9 Greinargerð Ingva Þorsteinssonar náttúrufræðings um staðhætti og gróðurfar í Grafningi ásamt Þingvallasveit, dags. 10.9.2004.
- 10 Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða í Grafningi ásamt Þingvallasveit, dags. 25.4.2006.
- 11(1) Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 14.9.2004.
- 11(2) Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 12.10.2004.
- 11(3) Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 9.11.2004.
- 11(4) Fundargerð 4 fyrirtöku, dags. 28.2.2005.
- 11(5) Fundargerð aðalmeðferðar, dags. 2.3.2005.
- 11(6) Fundargerð endurupptöku, dags. 11.5.2006.
- 12 Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðherra, dags. 10.3.2006, varðandi þjóðlendukröfur fjármálaráðherra f.h. ríkisins og ríkisjarðir.
- 12(1) Svarbréf fjármálaráðherra við fyrirspurn óbyggðanefndar, dags. 28.3.2006, varðandi þjóðlendukröfur fjármálaráðherra f.h. ríkisins og ríkisjarðir.

Hliðsjónargögn

Lagt fram til hliðsjónar af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. f.h. fjármálaráðherra:

- Ónr. Göngur og réttir II eftir Braga Sigurjónsson. Bls. 297-301.
- Ónr. Bráðabirgðaskrá yfir afrétti á Íslandi skv. korti. Unnið í nóvember 1983.
- Ónr. Descriptio Ölvshrepps anno 1703 eftir Hálfðan Jónsson, lögréttumann. Bls. 1-20.
- Ónr. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 2. bindi. Bls. 376-379.
- Ónr. Lýsing Þingvallaprestakalls 1840. Bls. 66-69.
- Ónr. Landnám Ingólfs eftir Guðna Jónsson. Bls. 10-13.

Lagt fram til hliðsjónar af Hjörleifi B. Kvaran hrl. f.h. Orkuveitu Reykjavíkur:

- Ónr. Ljósrit úr Sýslu- og Sóknarlýsingum. Þingvalla- og Úlfljótvatnssóknir eftir Björn Pálsson. Arnarbælis-, Hjalla- og Reykjasóknir eftir Jón Matthíasson.

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd:

- Ónr. Hrd. 1997: 1985, mál nr. 327/1995. Stíflisdalur.
- Ónr. Skýrslur í máli 5/2004 hjá óbyggðanefnd, (13 blaðsíður, skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).
- Ónr. Landnám Ingólfs I. bindi. Skúli Magnússon: Lýsing Gullbringu- og Kjósarsýslu. Bls. 6.
- Ónr. Landnám Ingólfs III. bindi. Stefán Þorvaldsson: Lýsing Mosfells- og Gufunessókna 1855. Bls. 221-222, 236.
- Ónr. Árnesþing. Einar Arnórsson. Bls. 199-206.
- Ónr. Sýslu- og sóknarlýsingar Árnessýslu. Bls. 18-19, 246-247.
- Ónr. Sunnlenskar byggðir III. bindi. Bls. 205, 237, 246, 262.
- Ónr. Í Árnesþingi vestanverðu. Þór Vigfússon. Bls. 159, 163-164, 166.